

П.П.Ершов

Канататы ат

П.П. Ершов

КАНАТЛЫ АТ

МӨХӘММӘТ САДРИ
ТӘРЖЕМӘСЕ

ТАТАРСТАН КИТАП НӘШРИЯТЫ
КАЗАН
1986

ББК 84.5Р2
Е62

Художнигы Г. Эйдинов

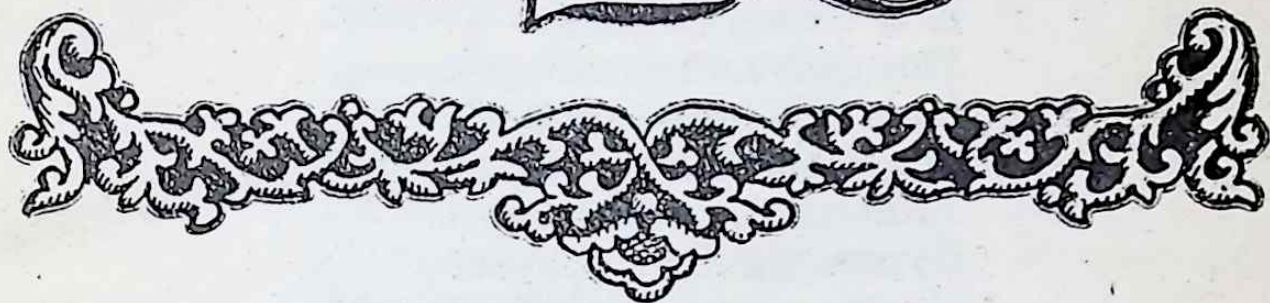
Е62 **Ершов П. П.**
Канатлы ат: Әкият-поэма. Русчадан Мөхәммәт
Садри тәрҗемәсе.— Казан: Тат. кит. нәшр.,
1985.—94 бит.

Е $\frac{4803010101-140}{M132(03)-86}$ 174—86

БЕРЕНЧЕ БУЛАК

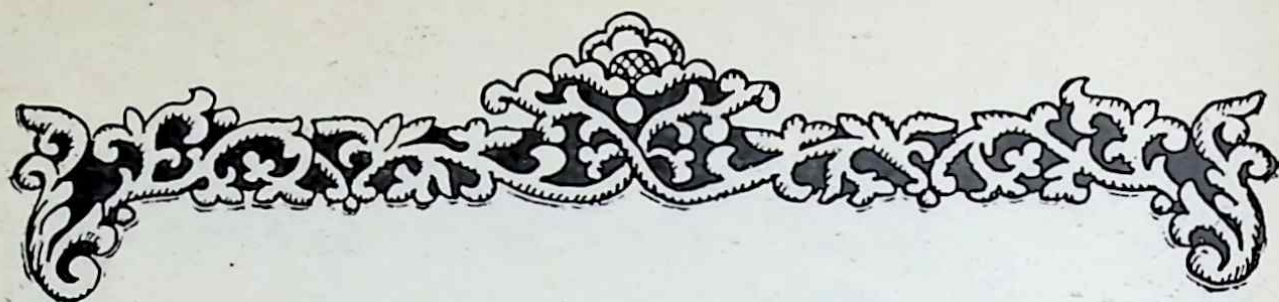

«Әкият башланып китә».

аулар, урманнар артында,
Диңгезләрнең аръягында,
Күктә түгел — жирдә ул,
Булган икән бер авыл.
Ул авылда бер карт торган,
Аның булган өч улы:
Өлкәне булган акыллы,
Уртанчысы тиле-миле,
Ә кечесе шыр тиле.
Бодай үстереп, өч туган
Башкалага ташып торган,
Ахрысы, бу башкала
Боларга якын булган.
Анда бодай сатканнар,
Акчаны санап алып,
Аны букчага салып,
Өйләренә кайтканнар.

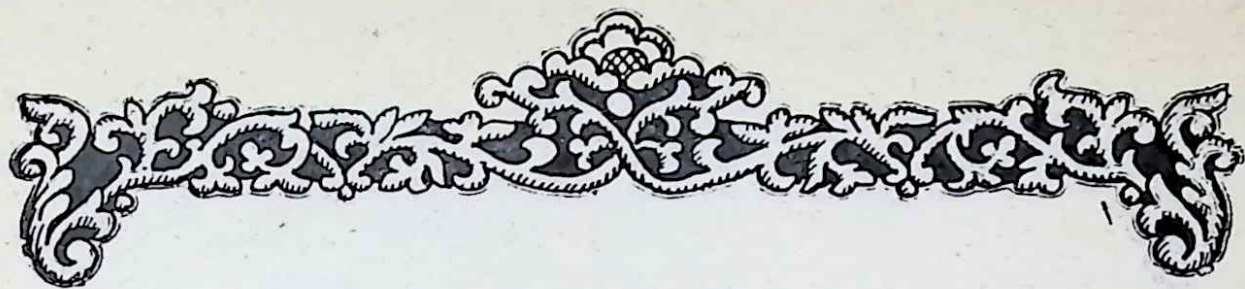

Азмы-күпме вакыт үтә,
Алар зур кайгыга төшә.
Кемдер кара тән саен
Коя болар бодаен.
Мондый кайгыны туганнар
Һич тә күрмәгән булганнар;
Бик кайгырып утыралар,
Уйлашалар бергә-бергә
Бурны ничек күрергә?
Ничек эләктерергә?
Ахырда хәйлә коралар:
Төнлә кырга барырга,
Саклап, тотып алырга.

Караңгы төшә башлый,
Жыена өлкән абзый,
Балта һәм сәнәк ала,
Дозорга китеп бара.
Коточкыч тән чолгап ала,
Өлкән абзый шүрләп кала
Һәм мәче күк поса-поса
Печәнлеккә кереп кача.
Тән үткәреп, таңны көтеп,
Печәнлектән сикереп төшеп,
Өстенә су коя да
Өйнең ишеген кага:
«Әй сез, йокы чүлмәкләре,
Ишекне ачыгыз әле,
Яңгыр астында калдым,
Баштанаяк чыландым».
Туганнар өлкән сакчыга
Өй ишеген ачтылар
Һәм сораулар бирделәр:
«Ниләр күрдең?» — диделәр.

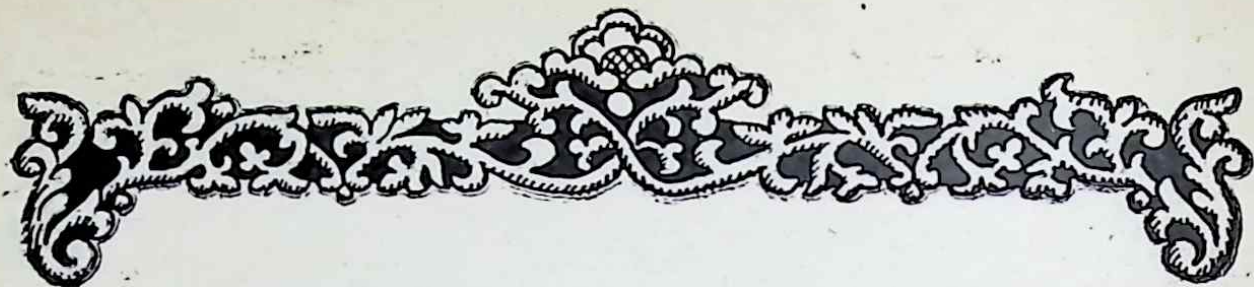

Ул иелеп уңга, сулга,
Бер гыйбадәт кылып шунда,
Әйтте кырып тамагын:
«Төн буге йокламадым,
Минем бәхетсезлегемә,
Төн коточкыч иде менә.
Яңгыр чиләкләп сипте,
Күлмәкне чат су итте.
Төн бик начар булса да,
Килмәде бәла-каза».
Карт мактап куйды шуннан:
«Син, Данило, пәһлеван!
Сүземне кире какмадың,
Ышанычымны акладың,
Үрнәк күрсәттең безгә,
Тап төшермәдең йөзгә».

Инде икенче юлы
Жыена уртанчы улы,
Балта һәм сәнәк ала,
Китеп күздән югала.
Сап-салкын төн килеп җитә,
Үзәгенә моның үтә.
Теше тешкә тими башлап,
Чаба абзаң кырны ташлап;
Саклап үткәрә ул төнен
Күршесенең койма төбен.
Коты чыга куркудан,
Ә таң аткач, «пәһлеван»
Өй янына килә дә
Гайрәт чәчеп җибәрә:
«Әй, сез, йокы чүлмәкләре,
Ишекне ачыгыз өле,

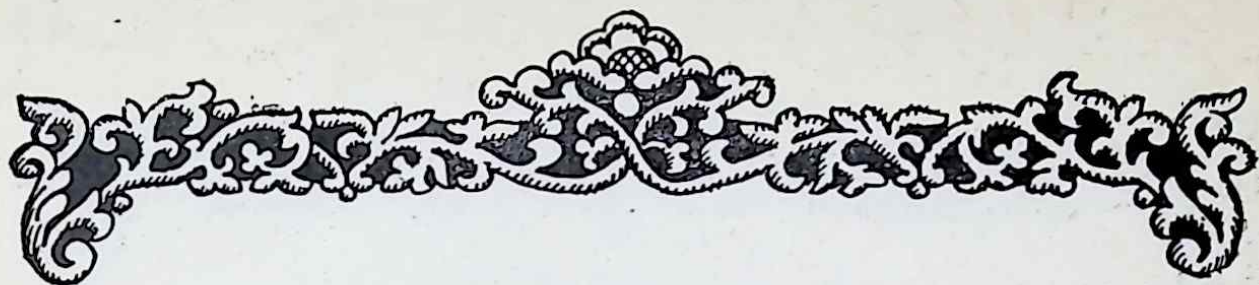

Коточкыч салкын булды,
Эчемә кадәр тунды».
Агай-энеләр сакчыга
Өй ишеген ачтылар
Һәм сораулар бирделәр:
«Ниләр күрдең?» — диделәр.
Иелеп ул уң-сул якка,
Чукынды да бермәлгә,
Тешләрен кыскан хәлдә,
Жавап бирде шул хакта:
«Мин йокламадым сакта,
Ләкин, бәхетсезлегемә,
Төн бик салкын булды менә,
Үзәгемә үтеп бетте,
Гел үрле-кырлы сикертте.
Төн борчулы булса да,
Килмәде бәла-каза».
Карт мактап куйды шуннан:
«Улым, син дә пәһлеван!»

Житә кичнең өченчесе,
Барырга тиеш кечесе;
Ул уйламый да бу хакта,
Мич башында бер почмакта
Тилереп жырлап ята:
«Кайда сез, гүзәл күзләр,
Күңелем гел сезне эзләр!»
Ике өлкән туганы
Кырга куалар аны.
Ләкин күпме кусалар да,
Шелтәләп кычкырсалар да,
Ул кузгалмый урыныннан.
Әтисе килә соңыннан,

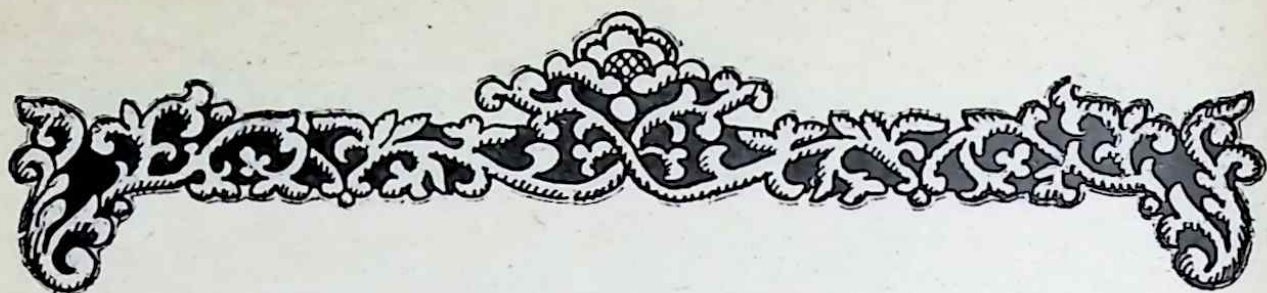

Әйтә аңа: «Кире булма,
Ванюша, бар, сүзне тыңла.
Рәсемнәр сатып алырмын,
Кесәңә борчак салырмын».

Иван төшә мич башыннан,
Чикмән алып кия шуннан,
Куйнына икмәк тыгып,
Китә ул сакка чыгып.

Төн җитә. Ай сибә нурын.
Иван карый бодай кырын,
Күз йөгертөп барысына,
Посып куак астына,
Йолдызларны санный ул,
Икмәк ашап карый ул.
Кинәт бер ат кешнәп ала...
Сакчы урыныннан кузгала.
Караса кыр түренә,
Аңа байтал күренә.
Гажәпсенә байталга:
Охшаган ап-ак карга,
Бөдрә-бөдрә булып үскән
Алтын ялы салынып төшкән.
«Әһә-ә! Син менә нинди
Карак икән!.. Тукта инде,
Хәзер үк бер җаен табам,
Өстеңә менеп атланам,
Кара син бу саранчаны!»
Күзәтеп тора да аны,
Кинәт кенә йөгереп барып,
Койрыгыннан тотып алып,
Атлана ул сыртына,
Карап атның артына.

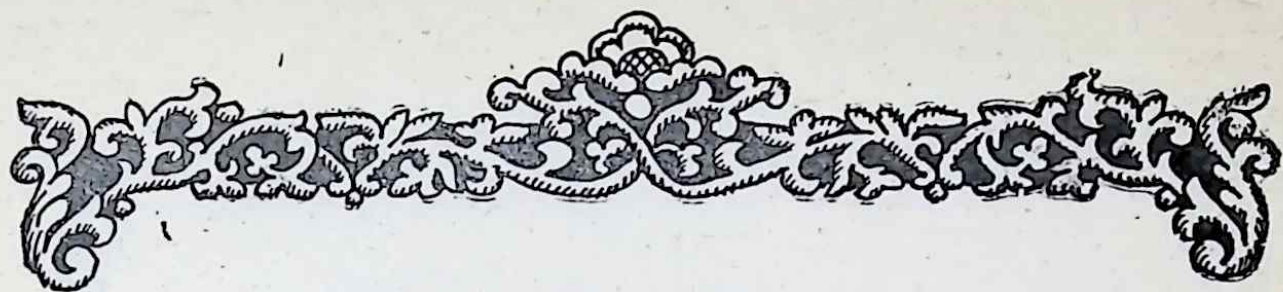

Ә яшь байтал үрә басып,
Күзләрендә ут уйнатып,
Башын еландай сузып,
Очып китә ярсынып.
Жилдәй бөтерелә кырларда,
Чалкан килә чоқырларда,
Сикереп чаба тауларда,
Үрә баса урманнарда;
Ул төрлечә хәйлә кора,
Иванны екмакчы була.
Ләкин Иван нык тора —
Койрык тотып утыра.

Байтал тәмам арды-талды
Һәм Иванга әйтеп салды:
«Егылмадың, нык утырдың,
Димәк, син чын хужам булдың.
Инде ялга урнаштыр,
Тәрбиялә, караштыр.
Ләкин бел шушы хакта:
Өч көн таң аткан чакта
Чыгар кырлар күрергә,
Күңел ачып йөрергә.
Өч көннән булырсың шат:
Тудырымын мин пар ат —
Алар гажәп булырлар,
Биеп кенә торырлар;
Табармын мин шул чакта
Сиңа бер нәни ат та;
Буйга ул өч карыш булыр,
Бөкресе чыгып торыр,
Озын булыр колаклары.
Син шуны онытма тагы:
Теләсәң пар атны сат,

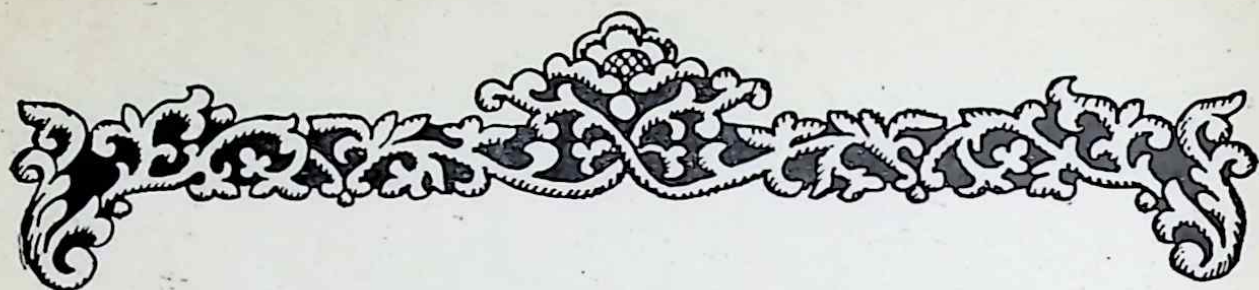

Ләкин калсын нәни ат.
Сүзләремне минем тыңла,
Нәни атны алыштырма
Бүреkkә дә, билбауга да,
Хәтта чибәр хатынга да.
Ул иптәш булыр эшендә:
Жир өстендә, жир астында,
Жылытыр сине салкында,
Жәен рәхәт жыл истерер,
Карының ачса, икмәк бирер,
Сусаганда, бал эчерер,
Ә мин китәрмен кырларга
Иректә көчем сынарга».

Уй килә Иван башына:
Көтүчеләр шалашына
Байталны алып кереп,
Ишеккә чыпта элеп,
Өенә кайтып китә,
Чөнки таң атып житә.
Үзе жыр яңгырата:
«Батыр яу жиңеп кайта».
Ул чабып баскычтан менә,
Тотканы тотып тиз генә,
Ишекне шундый кага,
Булмаса да зур каза,
Түбә ишелә яза.
Шулхәтле шаулый Иван,
Әйтерсең пожар булган.
Сәкедән кабаланып
Төштеләр агалары:
«Кем ул селкетә өйне?»
«Мин ул, мин, Иван-тиле!»

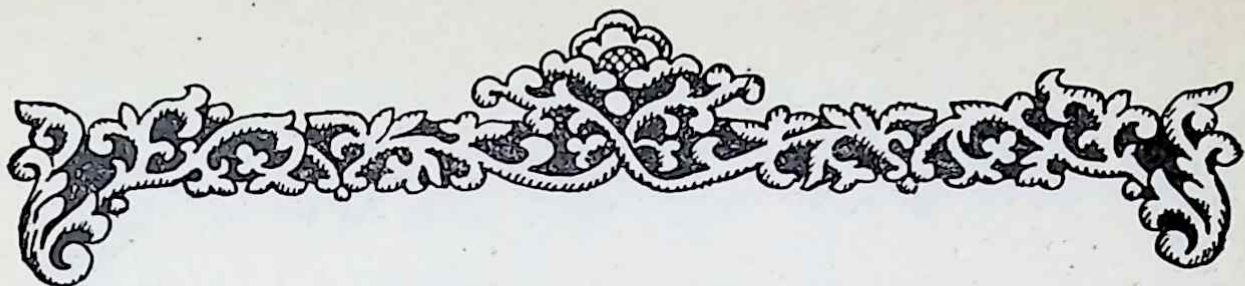

Тилене өйгә керттеләр,
Тетмәсен аның теттеләр,
Янәсе, ник өркетә,
Ник шулкадәр кимсетә?!
Иван берни санга алмый,
Чабаталарын да салмый,
Үз кырыгын кырык итә:
Мич башына менеп китә;
Төнлә кайда йөргәннәрен,
Күргәннәрен сөйләп ала,
Абыйлары таңга кала.
«Мин төн буе йокламадым,
Күктән йолдызлар санадым;
Балкыды шикелле ай да,
Миңа аны карау кайда.
Кинәт килде шайтан үзе,
Сакаллы да, мыеклы да,
Мәченеке кебек йөзе,
Табак кадәр һәрбер күзе.
Шайтан йөри сикергәләп,
Коя кадерле бөртектә,
Койрыгы белән бәргәләп.
Кылануын яратмадым,
Менеп өстенә атландым.
Әй йөртте мине, азгын,
Башымны яра язды.
Аякларым белән кыстым,
Хәлдән тайдырдым, алжыттым.
Бу хәйләкәр тукталып,
Сорады бик ялварып:
«Зинһар, диде, сүзне тыңла,
Якты дөнъядан аерма,
Бер ел хезмәтчең булырмын,
Тыныч һәм тыйнак торырмын,

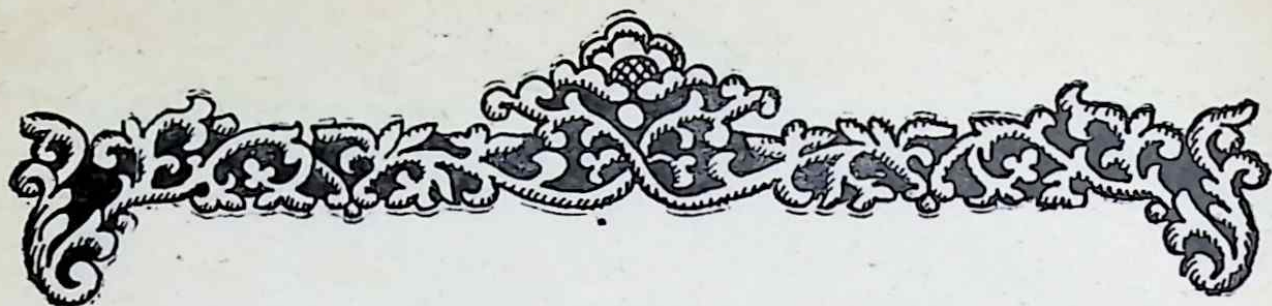

Истә тот шуларны син,
Православныйларны мин
Борчымам», дигәч, санга
Алмасам да сүзләрен,
Ышандым ул шайтанга».
Иван сөйләүдән тукталды,
Иснәнеп йокыга талды.
Туганнары аңа элек
Ачу тоткан булсалар да,
Бик каты орышсалар да,
Түзмәделәр, әкият тыңлап,
Көлделәр бергә шаркылдап.
Килешмәсә дә картларга
Көлү мондый чакларда,
Карт та тыелмады, көлдә,
Күзләреннән яшьләр килде.
Шуннан соң күпме үткәнен,
Ничә төн үтеп киткәнен
Әйтмәде миңа кем дә,
Белми калдым үзем дә.
Ни әшебез бар аларда,
Айлар да үтәр, еллар да...
Әкияткә яңадан килик,
Дәвам итеп, аны сөйлик.

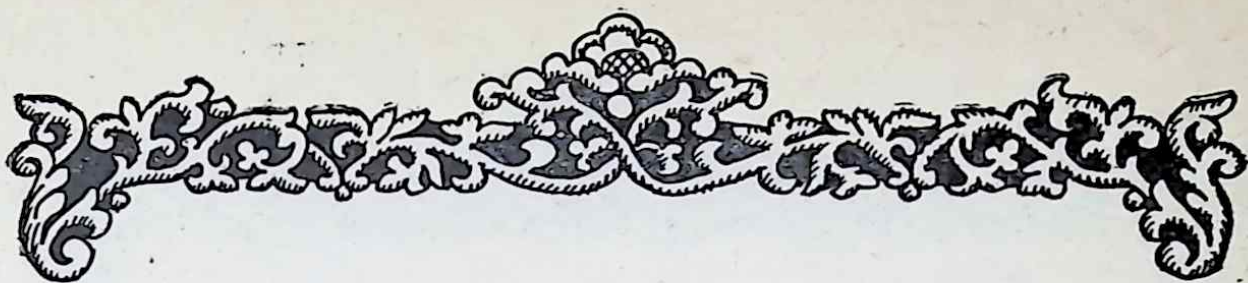
Беркөн Данило шулай
(Бәйрәм көнендә бугай)
Бик нык кына исерә,
Шалашка барып керә.
Күреп шакката шул чакны
Алтын яллы пар атны.
Күрә: уенчык ат тора,
Үзе тик өч карыш кына,

Ике бөкресе бар тагы,
Берәр аршын һәр колагы.
«Әһә! Белдем мин Иванның
Нигә монда кунганын!» —
Дип, Данило күз йөртә,
Шунда ук айнып китә.
Йөгереп өенә кадәр
Кайта да сөйли хәбәр:
«Гаврило, кайтыйкчы карап,
Яллары алтын пар ат
Эләктергән тилебез,
Ә без берни белмибез».
Данило да, Гаврило да,
Кызыксынып бу эш белән,
Чабалар бөтен көч белән,
Әй чабалар яланаяк
Кычыткан арасыннан,
Туры юл кая — шуннан.
Өч мәртәбә абыналар,
Торып күзләрен уалар,
Йөгереп алжып бетәләр,
Әлсерәп килеп җитәләр.
Атлар кешни һәм хырылды,
Күзләре якуттай уйный,
Алтын-алтын койрыклары
Бөдрәләнәп салынганнар,
Алмаз-алмаз тояклары
Мәрҗән белән кагылганнар.
Аларга таңга калырлык,
Тик патшалар атланырлык.
Ике туганның элгәре
Кинәт камашты күзләре,
Көчкә сөйләшә үзләре,
Тотлыга язды телләре.

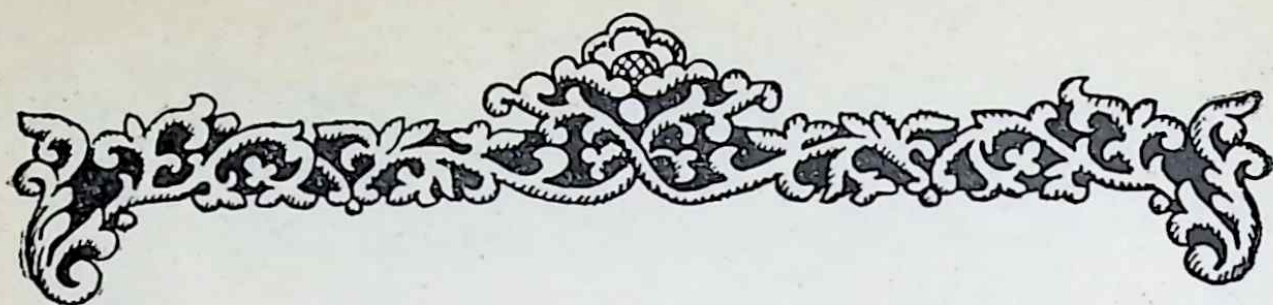

«Ул кайларда булып кайткан,
Бу атларны ничек тапкан? —
Дип сүз башлады Данило,—
Ничек уйлуйсың, Гаврило?
Сөйләмиләр икән юкка,
Мал табыла, дип ахмакка.
Без орсак та башны ташка,
Берни чыкмый юктан башка.
Якшәмбе көн болай итик:
Атларны шәһәргә илтик,
Боярларга сатып бирик,
Акчаны тигезләп бүлик.
Акча булгач, жай табылыр,
Эчеп һәм типтереп булыр,
Капчык эче чыңлап торыр.
Безнең дуамал тинтәк
Моның серенә төшенмәс,
Күпме уйласа да белмәс
Атларының кайсы якта
Йөргәнлекләрен кунакта.
Эзләсен тегеннән-моннан,
Я, килештекме, туган?»
Туганнар, бик тиз килешеп
Һәм шунда ук сүз бирешеп,
Икәүләп кочаклаштылар,
Сый-мәжлесләрен сөйләшеп,
Атлар турында киңәшеп,
Нәни атны да мактап,
Бик житез генә атлап
Өйләренә кайттылар.

Көн артыннан көн үтә,
Якшәмбе килеп житә.

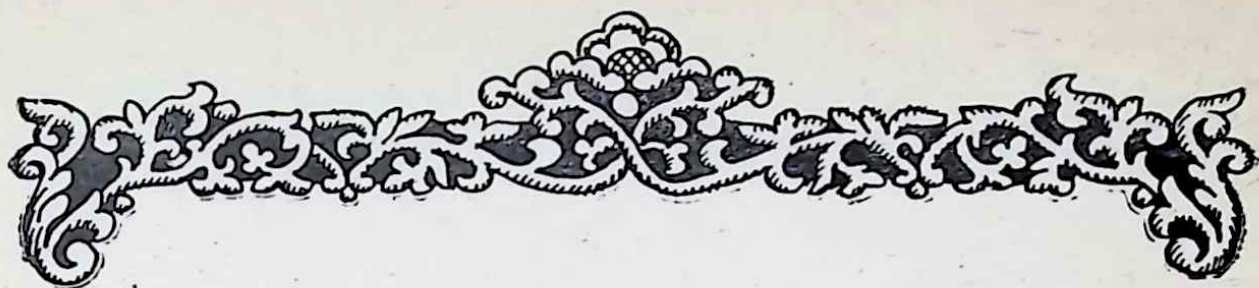

Болар жыенып ала да,
Мал сатарга калада
Һәм пристаньга керергә,
Яңалыклар белергә:
Немец кораб белән безгә
Килмәгәнме киндергә?
Салтан патша күренмиме,
Тагын алдарга килмиме?

Бергә гыйбадәт кылып,
Изгеләр күк чукунып,
Саубуллашып карт белән,
Әлегә пар ат белән,
Карамый уңга-сулга,
Шылалар чыгып юлга.

Кич караңгыланып китә,
Куна барыр вакыт җитә;
Иван атлый урам буйлап,
Кыерчык кимереп, җырлап.
Кырларга җитә җилтерәп,
Ике кулын биләнә терәп,
Пан кебек бик эре генә
Алачыкка килеп керә.
Алачык урынында икән,
Ә атлардан җилләр искән;
Тик нәни ат шул чагында
Әйләнә аяк янында,
Колакларын сикертә,
Үзенчә биеп китә.
Мондый авыр кайгыдан
Үкерә башлый Иван:
«Ай, күк-көрән малларым,
Минем алтын ялларым!

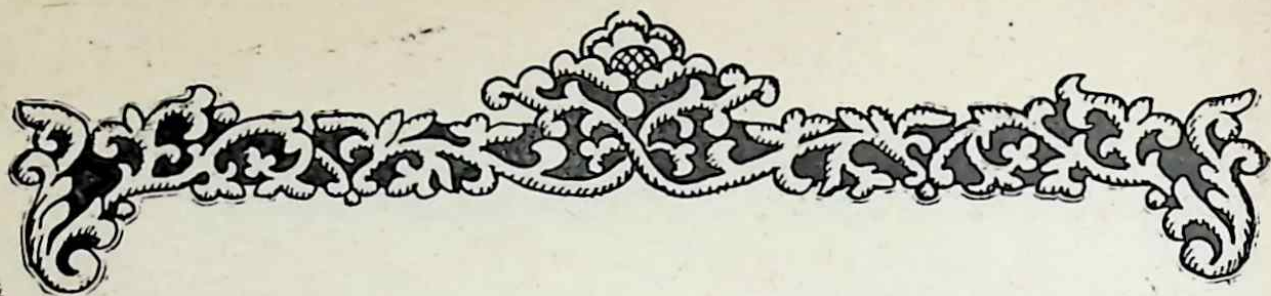

Иркәләдем, зурладым!
Кайсы шайтан урлады?
Ул этнең башы бетсен!
Жәһәннәмдә дөмөксен!
Теге дөнъяга китсен дә
Күпердән җимерелеп төшсен!
Ай, күк-көрән малларым,
Минем алтын ялларым!»

Шул чак атчык кешнәде:
«Иван,— диде,— нишләдең?
Мин кайгың зурын беләм;
Чарасын үзем күрәм.
Ник шайтанга сылтадың?
Абыйларыңда малың.
Буш сүзләр такылдамыйк,
Аларны куа барыйк.
Иванкаем, тынычлан,
Тизрәк үземә атлан,
Нык тотын, яхшы кара,
Буюм нәни булса да,
Бирешмим бер атка да,—
Мин шундый чабам, очам,
Җенне дә куып тотам».
Атчык тезләнеп ала,
Иван менеп атлана,
Ябышып колакларына,
Бар көченә акыра.
Атчык урыныннан кузгала,
Дерелдәп кагынып ала,
Пошкыра, ялын селкетә,
Ут кебек очып та китә,
Бөтерелеп аяк астында,
Тузанныр кала артында.

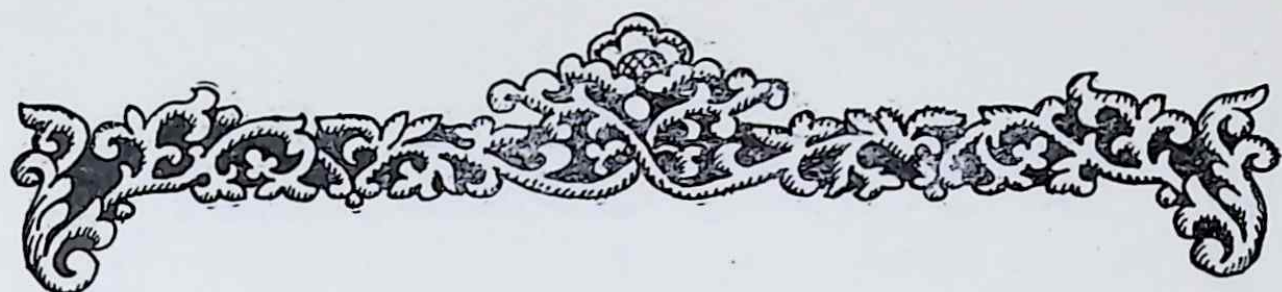

Караклар югалганчы,
Күз ачып, күз йомганчы,
Иван куып та житә.

Егетләр шүрләп калалар,
Каушап, баш кашып алалар;
Ә Иван дер селкетә
Һәм тетмәләрен тетә:
«Оят бит алай итәргә,
Атларны урлап китәргә,
Сез Иваннан акыллырак,
Ләкин Иван намуслырак:
Сезнең атларга тимәде,
Намусын таптап йөрмәде,
Сезнең кебек каракланып».
Өлкәне әйтте кыланып:
«И кадерле кардәшебез,
Күңелсез шул бу эшебез,
Аңлап фәкыйрьлегебезне,
Теләсәң ни эшләр безне.
Күпме бодай чәчсәк тә,
Мохтаҗ бит без икмәккә.
Иманалык та калмый,
Исправниклар талый.
Кайгы турында сөйләшеп,
Гаврило белән киңәшеп,
Дидек, ничек торырга,
Кайгыдан котылырга?
Килдек шундый карарга:
Барырга да базарга,
Атларыңны сатарга
Һич булмаса мең сумга.
Сиңа әйтеп рәхмәтләр,
Алыйк, дидек, бүләкләр,

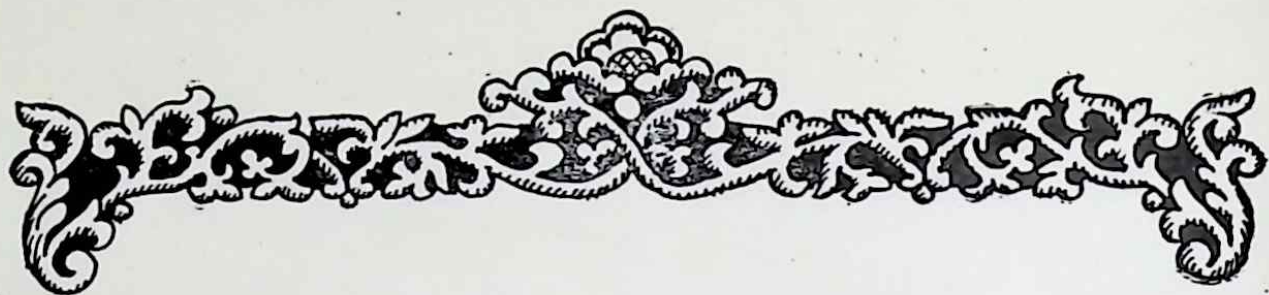

Бүрекнең шәбен, зурын,
Ә итекнең кызылын
Һәм биек үкчәлесен.
Карт та авырый, сызлана,
Эшләве авыр аңа,
Нужа басты гомергә,
Жәфа чигәбез бергә,
Үзең беләсең, Иван,
Акыллы бит син, туган!»
«Алай булгач, барыгыз,—
Ди Иван,— кузгалыгыз,
Сатыгыз икесен дә,
Ләкин барам үзем дә».
Җырын карашып моңарга,
Мәҗбүр булдылар тыңларга.

Күк йөзе караңгылана,
Һава шактый салкынлана,
Адашмас өчен болар
Ял итәргә туктыйлар.
Урын табып атларга
Һәм бәйләп агачларга,
Тубалны чыгаралар,
Ашап-эчеп алалар.
Аннан бәхәс кызып китә,
Һәркем үзенекен итә:
Ягъни кайсы зуррак,
Кем кемнән маһиррак.
Күрә Данило шул чакта:
Ут ялтырый бик еракта.
Гаврилога карап үзе,
Җысып куя да сул күзен,
Ут ягына күз сала,
Тамагын кырып ала.

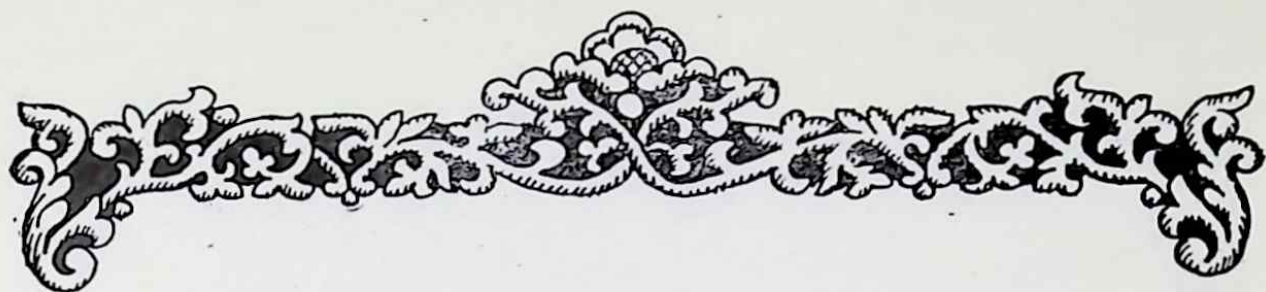

Тегесе дә шунда карап,
Баш артын кашый кабат.
«Бик караңгы! — ди Данило,—
Шаярып бер уңайда
Балкымый безгә ай да,
Язмыш мондый хәлләрдә
Мөшкел көртлекләрдән дә...
Тукта, чү... әнә, әнә,
Төтен бөтеркәләнә...
Ут ул! Алып килгән чакта
Шәп булыр иде учакка!
Ванюшка, мине тыңла,
Йөгереп барып кил шунда.
Дөресен әйтәм, янымда
Чакма корычы да юк,
Онытканмын ташын да».
Үзе икенче уйда:
«Дөмөксен иде шунда!»
Гаврило да әйтә шул чак:
«Ул ниндидер шикле учак,
Анда караклар булсалар,
Кирәгеңне бирер алар».

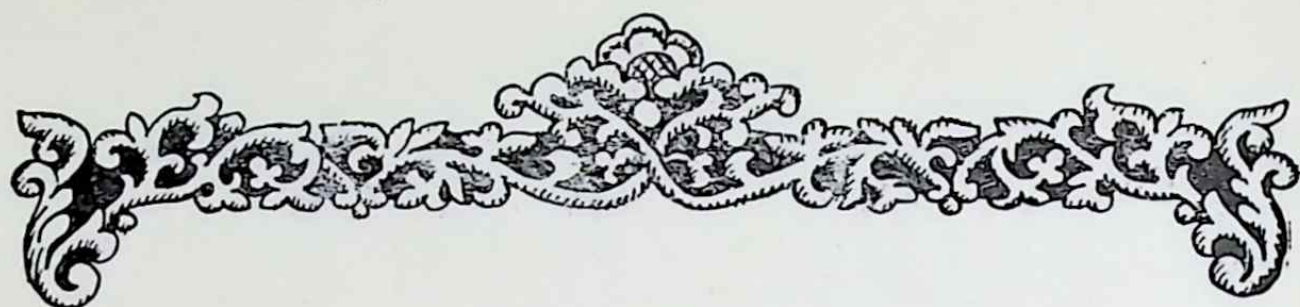
Диңгез тубыктан Иванга,
Атчыгына атлана да
Аягы белән суккалый,
Куллары белән тарткалый,
Каты итеп кычкыра...
Ат бөтерелә дә юк була.
Тәрегә карап шул чакта:
«Зинһар, дип, үзең сакла!—
Гаврило кычкырып алды,—
Бу нинди жәнгә атланды?»

Ут яна да яна гына,
Безнең атчык оча гына.
Менә ул килеп тә җитә,
Ут кырны нәкъ көн күк итә.
Балкый бу ут төнне ярып,
Нур сибелә тасмаланып.
Ләкин бик гажәп шунысы:
Юк төтене, юк жылысы,
Үзе хәтсез яп-якты.
Иван шуңа шаккатты.
«Бу нинди шайтан монда? —
Дип әйтеп куйды шунда, —
Биш бүреклек яктысы,
Юк төтене, жылысы.
Бу ни? Могҗиза уты!»
Әйтте канатлы аты:
«Гажәпләнгәнең шушымы?
Каурые бәхет кошының
Ята монда. Таңга калма,
Бәхет теләп аны алма.
Сиңа күп борчу китерер,
Һаман тынычсыз иттерер».
«Шулай булмый ни кана!» —
Дип, тиле мыгырдана.
Каурийны ул җирдән ала
Һәм, чүпрәккә урап, сала
Бүрегенә. Атын шуннан
Борып китә килгән юлдан.
Кайтып җитеп яннарына,
Үзенең туганнарына
Сөйләп бирә: «Бик нык чаптым,
Пыскып торган бер төп таптым,
Аны алай-болай иттем,
Арып, талып, алжып беттем,

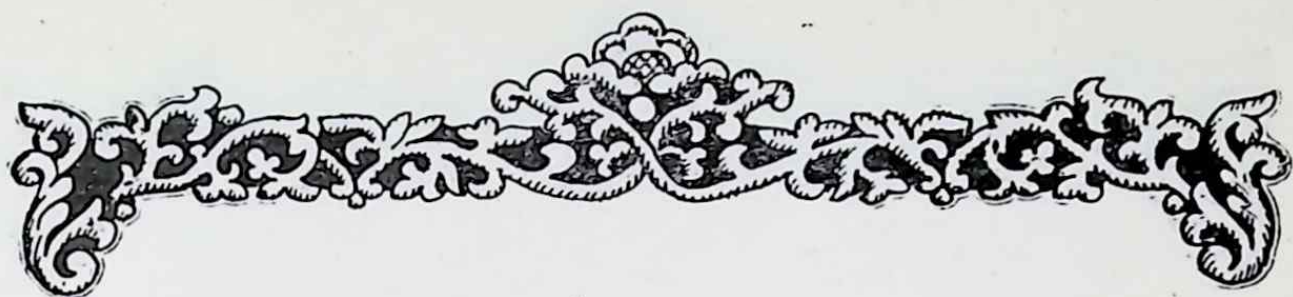
Бер сэгать өрөп яттым,
Сүнгөч кирегә чаптым».
Төн йокламыйча аннан,
Көлде болар Иваннан.
Ул олау астына керде,
Таңга кадәр йоклый бирде.

Болар атларны жиктеләр,
Калага килеп життеләр,
Керделәр ат базарына,
Зур биналар янына.
Гадәт булган ул шәһәрдә:
Городничий * әйтмәгәндә —
Кем дә сатмаган, алмаган,
Алыш-бирешләр бармаган.
Төш вакыты житә менә,
Һәм городничий күренә
Йөзлөгән сакчы белән;
Мех бүректән, туфли кигән.
Янында өндәүче карт та,
Атланып бер яхшы атка,
Быргысын уйнатып килә.
Аның быргысы саф алтын,
Ул чакыра базар халкын:
«Кунаклар, рәхим итегез!
Киң ачылсын кибетегез,
Алыш-биреш итегез,
Уңай булсын эшегез!
Тикшерүчеләр утырсын,
Яныгызда карап торсын,
Шау-шуга юл куелмасын,
Гауга һәм погром булмасын,

---

* Г о р о д н и ч и й — шәһәр башлыгы.

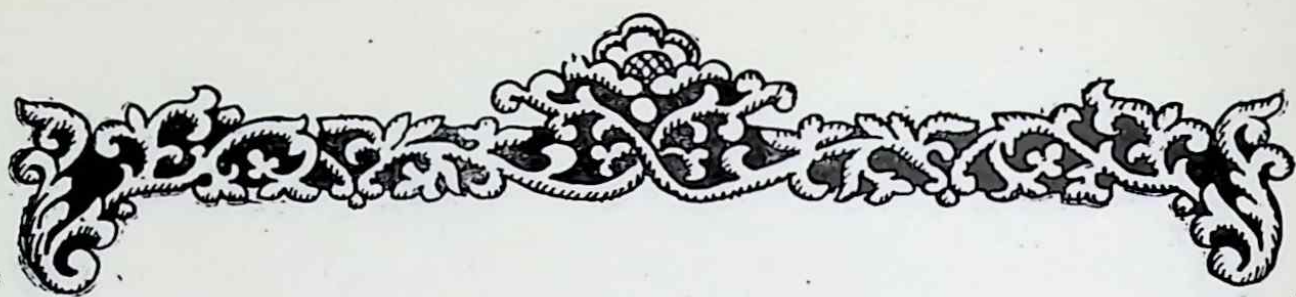

Гарипләр монда кермәсен,
Халыкны алдап йөрмәсен!»
Һәр кунак, ачып кибетен,
Әйтә киңәшен-үгетен:
«Әфәнделәр, керегез,
Кибет эчен күрегез,
Тарый-барый, туганнар,
Бездә ул төрле маллар!»
Алучылар тулалар,
Товар алып чыгалар;
Сатучы акча санап,
Тикшерүчегә карап,
Күз кыса кабат-кабат.

Шәһәр отряды шул ара
Атлар торган рәткә бара;
Күрә — анда халык кайный,
Үтеп тә, китеп тә булмый,
Шаулашалар, гөж киләләр,
Ул кычкырышып көләләр.
Городничий гажәпләнә,
Халык нигә кәефләнә?
Отрядына приказ бирә:
— Миңа юл ачыгыз, — дия.
«Хәерчеләр, мондый чакта
Китегез юлдан бер якка!» —
Шулай диеп мыеклылар
Шартлаттылар чыбыркылар.
Халык, кинәт кузгалып,
Чигенде бүрек салып.

Ат базары — күз алдында.
Гажәп пар ат сатыла монда,

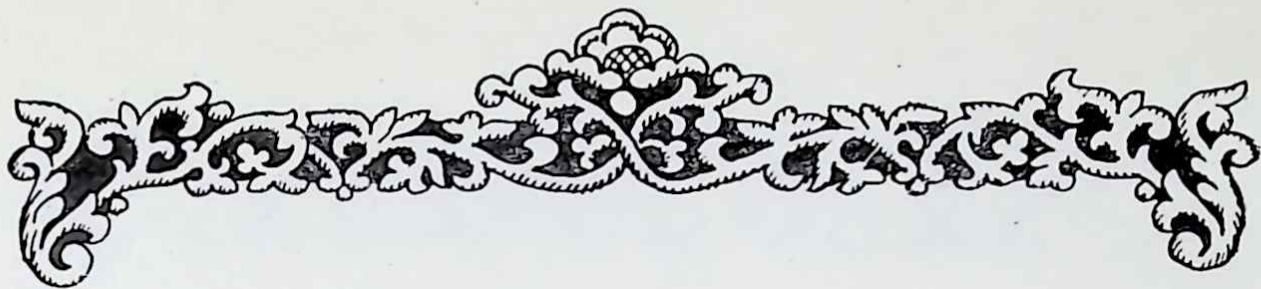

Үзләре яшь, чем-каралар,
Ут чәчеп уйнап торалар,
Ишелә алтын яллары,
Алтын-бөдрә койрыклары...
Ярсу карт инде нишләсен?
Кашыды калын жылкәсен.
«Гажәп, — диде, — дөнъя менә,
Юк нинди могҗиза гына!»
Отряд башын иеп алды,
Зирәк сүзгә хәйран калды.
Городничий тиз генә
Кискен боерык белдерә:
— Атларны сатып алмаска,
Кычкырмаска, чуалмаска.
Чөнки ул сарайга китә
Һәм патшага хәбәр итә.
Калдырып берничә сакчы,
Ул патша янына чапты.

Менә ул сарайга килде.
«Патшам, гафу ит! — диде,
Егылды аның алдында.
Бераз хәл җыеп алды да:
— Мине җәзалый күрмә,
Сөйләргә куш, үтермә!»
Шуннан патша телгә килә:
«Ярар, ләкин ачык сөйлә!»
«Белгәнемчә сөйләп китәм,
Патшам, сиңа хезмәт итәм,
Кушканыңны үтәп киләм,
Городничий...» — «Беләм, беләм!»
«Бүген отрядымны алып,
Атлар базарына барып
Кергән идем — халык кайный!

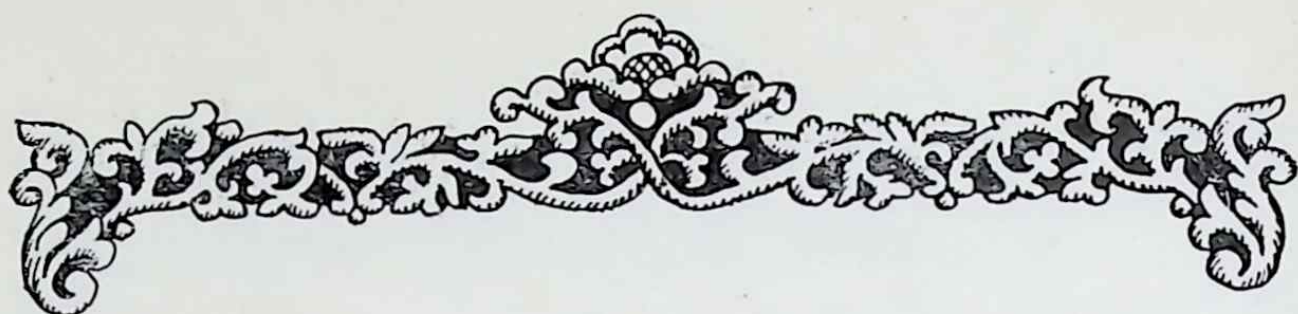

Үтеп китеп тә булмый,
Ни эшлэргә? Боерык бирдем:
«Халыкны куарга!» — дидем.
Шулай итеп, үтеп керәм,
Кергән идем, нәрсә күрәм?!
Таңга калдым анда карап:
Алдымда бик матур пар ат,
Үзләре яшь, чем-каралар,
Ут кебек уйнап торалар,
Ишелә алтын яллары
Һәм саф алтын койрыклары
Бөдрәләнеп салынганнар,
Алмаз-алмаз тояклары
Мәржән белән кагылганнар.

Ашкынды патша: «Барыйк, —
Диде, — атларны карыйк,
Начар булмас барып күрсәк,
Алып сарайга китерсәк.
Хезмәтчеләрем, килегез,
Миңа юлга ат җигегез!»
Капка төбенә арба килде,
Патша юынды, киенде,
Аннан базарга чапты,
Артында бик күп сакчы.
Менә ул ат базарында.
Һәркем тезләнә дә шунда
Аңа «ура» кычкыра.
Патша күзәтеп тора.
Аннары исәнләшеп,
Арбадан сикереп төшеп,
Атлардан алмый күзләрен,
Һәр яктан карый үзләрен,
Ягымлы сүзләр әйткәли

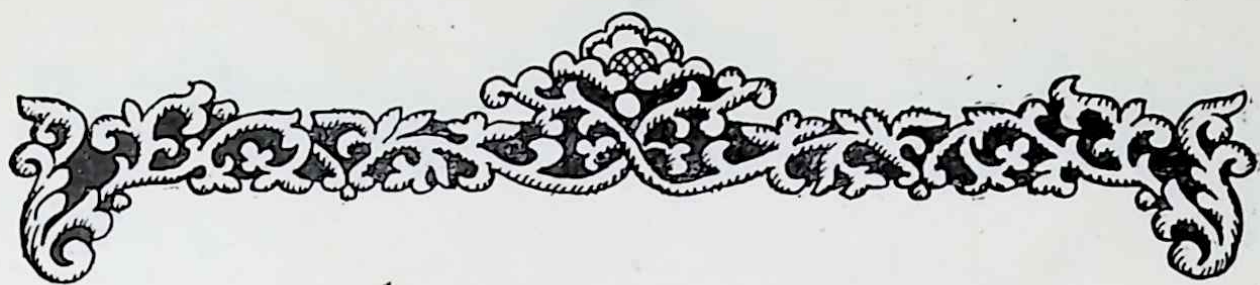

Һәм сыртларына төрткәли,
Муеннарын ышкып тора,
Алтын ялны сыйпаштыра,
Карап чыккач һәр яктан,
Сорады ул халыктан:
«Әй, әйтегез, оланнар,
Болар нинди колыннар?
Хужасы кем соң?» — диюгә,
Таянып шунда биленә,
Киерелеп пан сыман,
Алга чыга да Иван
Эйтә: «Бу минем маллар,
Бу минем алтын яллар».
«Мин алырга уйлап торам!
Сатасыңмы?» — «Алыштырам».
«Алмашка мин ни тиеш?»
«Ике-биш бүрек көмеш».
«Ун бүрек була, димәк,
Үлчәп бирергә кирәк».
Шәфкать булсын дип, янә
Бирде биш сум өстәмә.
Өстәү бирүгә сәбәп:
Патша бит галижәнап.

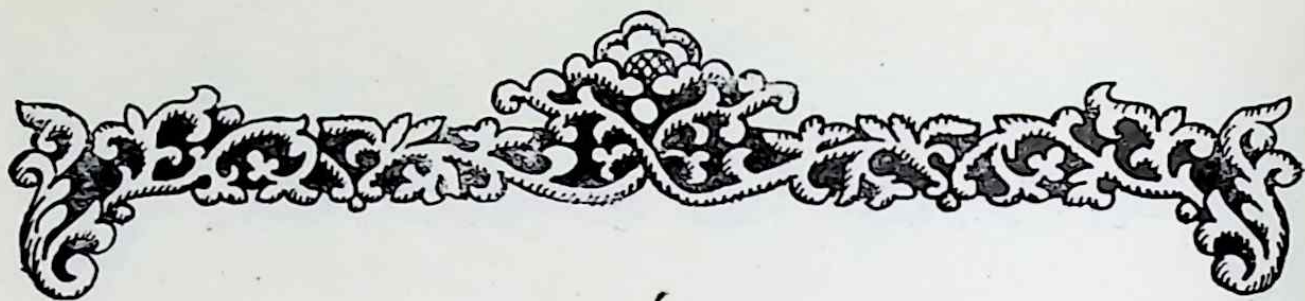
Абзарга юнәлде атлар.
Чал кергән таза картлар
Тотып киттеләр йөгәннән,
Алтынлы киём кигәннәр,
Төсле-төсле билбаулары,
Камчылары да аннары
Сахтияннан. Ярты юлда
Ул картларның унысын да
Юри мыскыл иткәләп,
Тартышып һәм типкәләп,

Атлар йөгәнне өзәләр,
Иванга кире киләләр.
Патша, борылып юлыннан,
Килеп әйтә: «Менә, туган,
Атларың безгә бирешми,
Чара юк, болай килешми.
Барысын уйладым юлда,
Эшлә син сараемда,
Алтынга күмелеп йөрерсең,
Асыл киём киенерсең,
Иртәсен дә, кичен дә
Йөзәрсең май эчендә.
Патшаның шәп атларын
Син күзәтерсең барын,
Бер булыр минем сүзем.
Ничек карыйсың үзең?»
«Һәй, кызык та булачак,
Мин сарайда тораچак;
Алтынга күмелеп йөрермен,
Асыл киём киенермен,
Иртәсен дә, кичен дә
Йөзәрмен май эчендә.
Яхшы ат абзарларын
Мин күзәтермен барын.
Ягъни, килеп авылдан,
Гаскәр башлыгы булам.
Гажәп эш бу! Шулай итәм,
Мин сиңа хезмәткә китәм!
Әмма бел шушы хакта:
Минем белән сугышмаска,
Уятмаска йоклаганда,
Югыйсә күп тормам анда!»

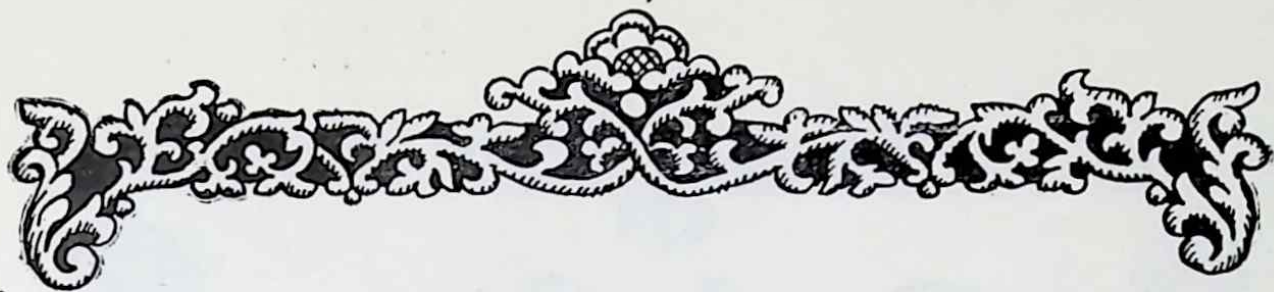

Атларын дашеп алып,
Китә Иван кузгалып,
Болгап бияләйләрен,
Жырлый бию көйләрен.
Иван көенә шул чакта
Бии башлый пар ат та.
Пар ат белән бергәләп,
Сикергәләп, чүгәләп,
Бии нәни аты да —
Иванның канаты да.
Шакката бөтен халык.
Ике туган шатланып,
Патша акчасын алып
Билбауга тектеләр дә,
Аракы эчтеләр дә
Өйгә кайтып киттеләр.
Акчаны бүлештеләр,
Өйләнөп туй иттеләр;
Яшиләр ди шатланып,
Иванны искә алып.

Инде алардан китик,
Башка әкияткә күчик.
Әйбәтләп кенә көйләп,
Бирик әле без сөйләп
Патшаның ат абзарында
Хезмәт иткән чакларында
Иван нәрсәләр күрә,
Нинди хәлләр кичерә?
Сарайда ул ничек тора,
Ничек йорт иясе була?
Каурыен ничек югалта,
Кайдан кош тотып кайта?

Кыз-патшаны кайда күрә,
Аны ничек эләктерә?
Ничек балдак эзләп китә,
Илче булып күккә җитә?
Кояш авылын ничек күрә,
Кит өчен гафу үтенә,
Ничек океанга бара,
Утыз корабны коткара?
Тагын нинди эшләр эшли,
Казаннарда нигә пешми?
Ничек матур булып ала,
Ничек патша булып кала?
Әнә шуларны көйләп,
Бирербез алда сөйләп.

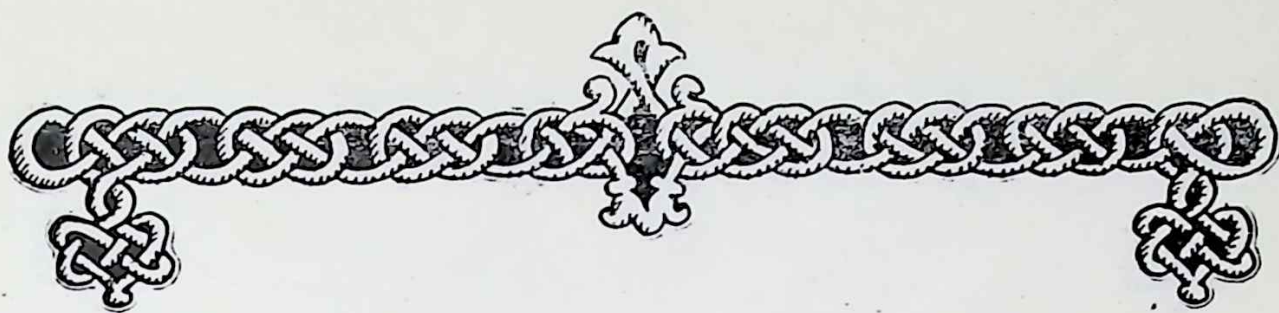

«Әкият кенә тиз сөйләнә,
Ә эш бик акрын эшләнә».

киятне башлыйк шуннан:
Иван мажарасыннан,
Күк һәм көрән атлардан,
Бурлысыннан, чаптардан.
Кәжәләр диңгезгә китте;
Тауларда урманнар үсте;
Ат алтын йөгәнән өзде,
Туп-туры кояшка менде;
Аяк астында урман,
Янына болыт тулган.
Болыт ялт-йолт итеп йөри,
Яшен чәчеп күк күкри.
Сабыр бул, ашыкма, яле,
Безнең әкият алда эле,
Бу тик әкиятнең башы,
Аның бер ал кушымтасы.

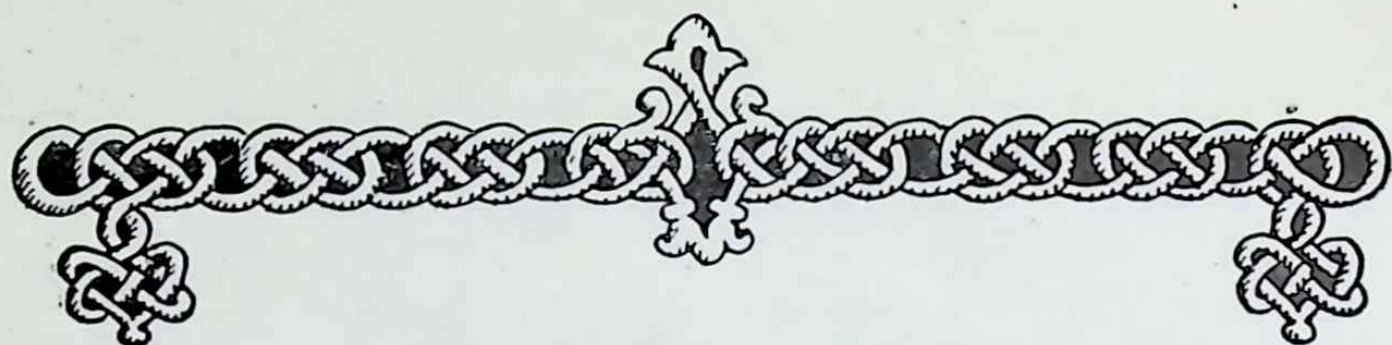
Диңгездә-океанда,
Буян дигән утрауда
Яңа табут бар урманда,
Бер кыз ята икән анда;
Табут өстендә сандугач
Сайрый ди матур яз булгач;
Кара ерткыч, авыр сулап,
Имәнлектә йөри улап.
Безнең әкиятнең башы,
Аның бер ал кушымтасы
Менә шул җирдә бетә,
Әкияткә чират җитә.

Әйе, туганнар, миряннар*,
Православный христианнар,
Шулай итеп кыю Иван —
Җитез һәм тапкыр пәһлеван
Сарайга хезмәткә керә,
Үз эшен башкара бирә
Ат абзарында патшаның;
Һәм исендә дә юк аның
Әти, абыйлары хәле,
Чөнки мин сарайда әле,
Абыйларым, ди, ниемә?
Ул менә дигән киенә,
Аның матур күлмәкләрен,
Бүрекләрен, итекләрен
Күрсәң, исләрең китәр,
Унлап әржәгә җитәр.
Ризыкның ашый татлысын,

---

* Миряннар, мирянин — гади кешеләр, халык.

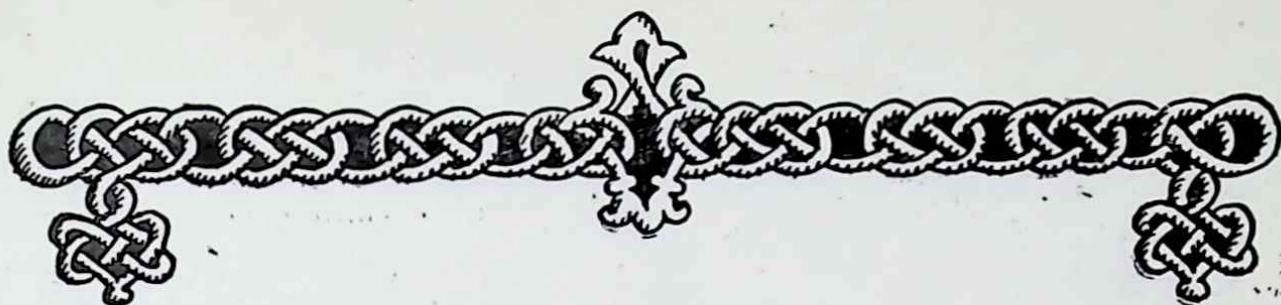

Туйганчы йоклый йокысын,
Ул ат карау эшендә
Яши муллык эчендә.
Шулай үтте бер биш атна;
Патша ялчысы шул чакта
Иванны йөрде күзләп,
Гаепкә сәбәп эзләп...

Элек ул абзарга түрә
Булган. Инде шуңа күрә
Безнең Иванга каргана,
Ачу тотып йөри аңа;
Мин барыбер берәр юлын
Табармын, ди, бояр улы,
Үземне, ди, кимсеттермәм,
Килмешәккә чара күрәм,
Шуның өчен, ди, баш ватам,
Эшеннән алып ташлатам.
Ләкин ул һичкемгә серен
Сиздерми. Зур мәкерлеген
Яшереп, эченнән янып,
Чукрак булгандай кыланып
Йөргән була карт түрә,
Имеш, ул начар күрә;
Үзе теш кайрый һаман:
«Эләгерсең бер заман».

Әйе, үтә бер биш атна,
Патша ялчысы шул чакта
Иванны йөри күзләп,
Гаепкә сәбәп эзләп...
Күрә: Иван башын ватмый,
Патша атларын чистартмый,
Аларны һич иркәләми,
Өйрәтми һәм пөхтәләми;

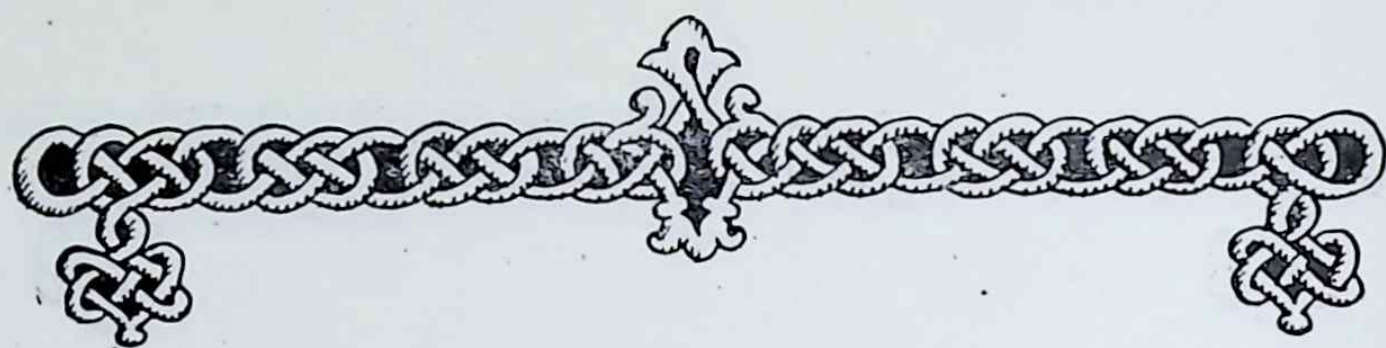

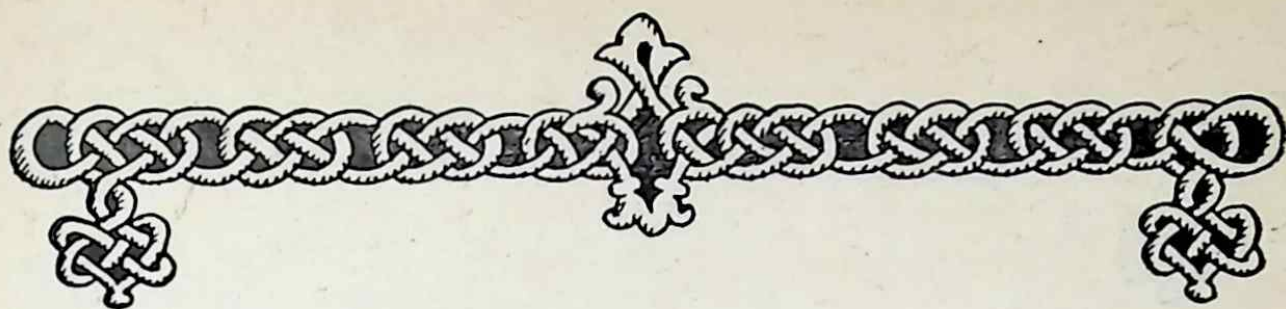
Түрө йөргөндө карап,
Ялт итеп тора пар ат:
Икесе дә чистартылган,
Юылган, коендырылган,
Ефэк шикелле йоннары.
Кыйммәтле алтын яллары
Толым-толымлап үрелгән,
Эйтерсең күп көч түгелгән,
Шунда үскөндәй, һәр чакта
Бодай өзелми улакта.
Кисмәкләрдә баллы сулар.
Түрө гаҗәпләнә моңар:
«Бу ни хәл? — ди авыр сулап,—
Инде моңа ни диясең,
Йөрми микән йорт иясе?
Моңа чара күрү кирәк.
Саклап торам да тизрәк,
Мин ул тинтәккә карата
Ялган хәбәрләр таратам,
Гайбәтләрен сатам аның,
Ат караучысы патшаның
Килмешәк, дим, алдый безне,
Сихере белән буа күзне,
Җеннәр белән аралаша,
Чиркәүгә керүдән кача,
Католик тәрәсен тага,
Ит ашый пост вакытында да».

Элекке атлар башлыгы,
Хәзер ялчы уйлап шуны,
Кич аранга килеп кереп,
Яшеренә солы сибеп.
Менә ярты тән җитә,
Шымчы сызланып көтә:

Куркып бетсә дә үзе,
Һаман ярыкта күзе.
Ягъни, бичураны күзли,
Кудырырга дәлил эзли
Иванны. Чү! Нәрсә булды?
Шыгырдап ишек ачылды.
Атлар тибенде, сизенде,
Ат караучы бер карт керде.
Абзар ишеген бикләп алды,
Жайлап кына бүреген салды,
Куйды тәрәзә төбенә;
Ул бүректән әкрән генә
Өч катлы чүпрәк чыгарды,
Төргәктән каурыйны алды.
Каурый шундый ялтырады,
Карт кычкыра язып калды,
Жаны чыккандай тоелды,
Өстеннән солы коелды.
Каурый балкый бер урында,
Иван эшли башлый шунда.
Атларны ул тарый, кыра,
Юындыра. Жыештыра.
Төрле-төрле җырлар җырлап
Ялларын үрә матурлап.
Шул чак бер почмакта посып,
Йомарланып, тешен кысып
Шымчы һаман гаеп эзли,
Төнге хикмәтләргә күзли.
Нинди җен бу! Әллә юри
Төнлә шулай киенеп йөри?
Юк сакалы һәм мөгезе,
Шәп бер егет икән үзе!
Чәче тасмалы, шоп-шома,
Һәркем сокланырлык моңа.

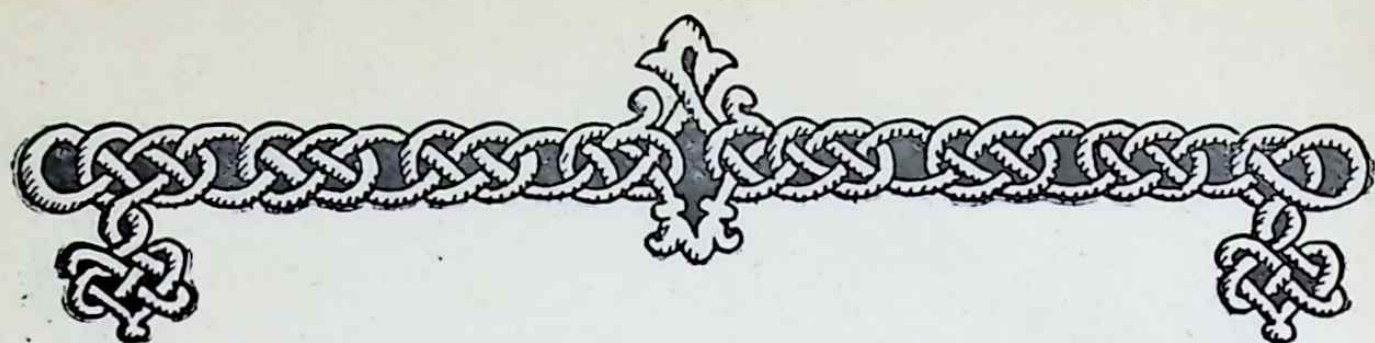
Күлмәге ука тасмалы,
Итеге ал сахтиян кебек,
Ә үзе нәкъ Иван кебек.
Гаҗәпләнәп, кайтып-кайтып
Карт карый күзен акайтып.
«Менә ничек! — ди мыгырдап,
Мәкерле карт авыр сулап,—
Мин патшага сөйләп бирәм,
Яшерен уйлары бар, диям.
Яктыргач та шунда китәм,
Мине онытмаслык итәм».
Ә Иван белмичә моны —
Янауларны, куркытуны,
Толымнар үрә матурлап,
Моңлы-моңлы җырлар җырлап.
Атларны бизәп бетереп,
Баллы сулар сала сөзеп,
Гәрәбәдәй бодай бирә,
Эшен җиренә җиткерә.
Шулай эшләре эшләнгәч,
Рәхәтләнәп бер иснәнгәч,
Кошның каурыен алып,
Бер чүпрәккә төрөп салып,
Бүреген мендәр итә,
Ат аяклары янында —
Идәндә йоклап китә.
Гырылдап Ерусандай *
Йоклый безнең Иванкай.
Таң беленә башлый, шуннан
Шымчы, кузгалып урыныннан,

---

* Е р у с л а н — рус халык әкиятләрендәге батыр.

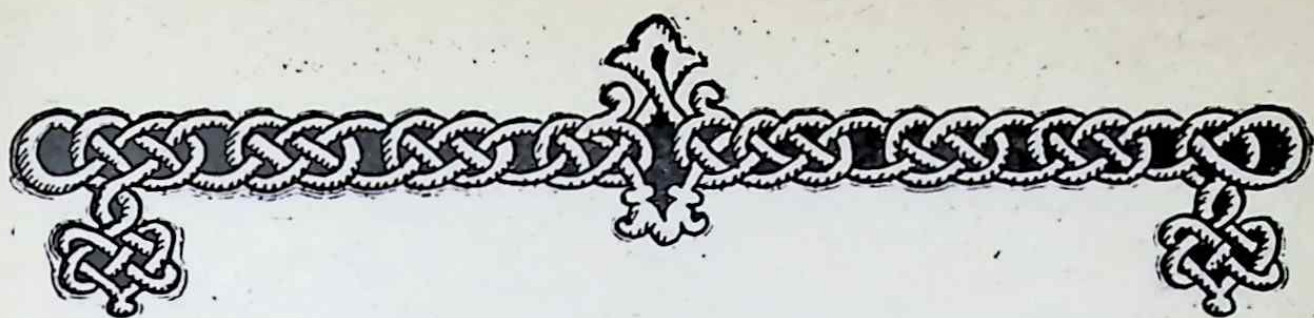

Өстән төшә бик тын гына,
Шуышып астыртын гына
Якынлашып егеткә,
Бармагын тыгып бүреkkә,
Каурыйны тартып ала,
Чыгып күздән югала.

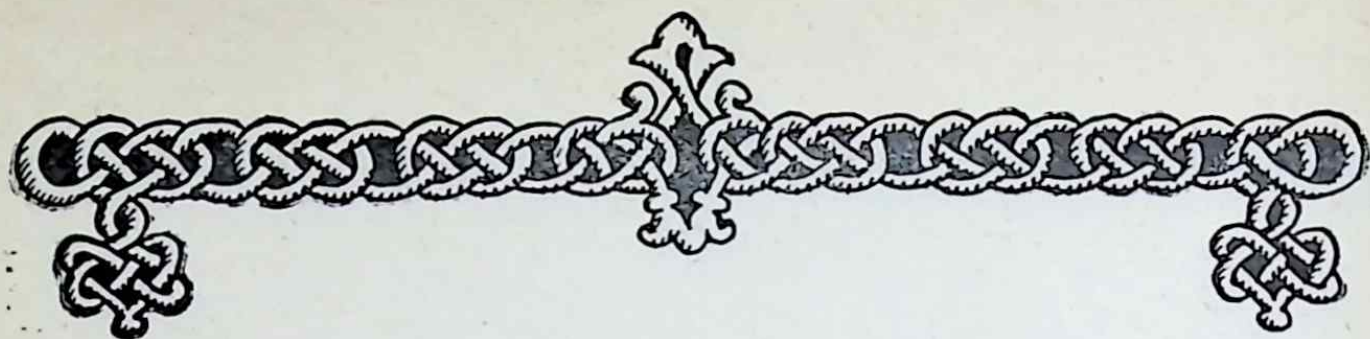
Патша күзен ачуга,
Килеп житеп ялчысы
Маңгаен бәреп идәнгә,
Тотына көен көйләргә:
«Падишам, борчийм сине,
Гафу итә күр мине,
Жәзалатма, астыртма,
Сөйләргә куш һәм тыңла!»
«Я, тиз бул, йоклап торма,
Сөйләгәндә арттырма,—
Ди патша карт ялчыга,
Үзе исни авызын ачып,—
Котыла алмассың качып,
Ялгандасаң син, кара,
Чыбыркым белән ярам!»
Шымчы, жыеп бөтен көчен,
Әйтә аңа: «Зинһар өчен,
Ышаныгыз минем сүзгә,
Доносым бик гадел сезгә,
Безнең Иван, һәркем белә,
Атакай, синнән яшерә...»
«Яшерә? Алтын-көмешен?»
«Синең малның бер өлешен!»
«Моңы белүе кыен».
«Бәхет кошы каурыен...»
«Ах, шулаймы? Йөзе кара,
Баерга кем кушкан аңа?

Мин камчы белән ярырмын,
Явызның жанын алырмын!»
«Сүземә колак салчы,—
Дип дәвам итә ялчы,
Бөкрәеп әкрен генә,—
Каурый бер хәер, менә
Әгәр дә патша кызыкса,
Боерык биреп миңа кушса,—
Һич ялган түгел сүзем,—
Бәхет кошының үзен,
Мактана: табып бирәм, дип,
Ак йортына китерәм, дип».
Әләкче сүзен бетерә,
Тал кыршаудай бөтерелә,
Карават янына килә,
Малны патшага бирә,
Башын идәнгә бәрә.
Патша озак карап тора,
Көлә, сакалын сыпыра;
Менә нинди икән каурый!
Аның очын тешләп карый,
Аннары тартмага салып,
Кычкыра сабырсызланып,
Күтәрә дә йодрыгын,
Раслап җитди боерыгын
Кизәнеп куя шунда:
«Әй! Тиле килсен монда!»

Дворяннар-йомышчылар
Иван янына чаптылар,
Чатыр-чотыр чапкан чакта,
Бәрелешеп бер почмакка,
Егылып, аунап яттылар.

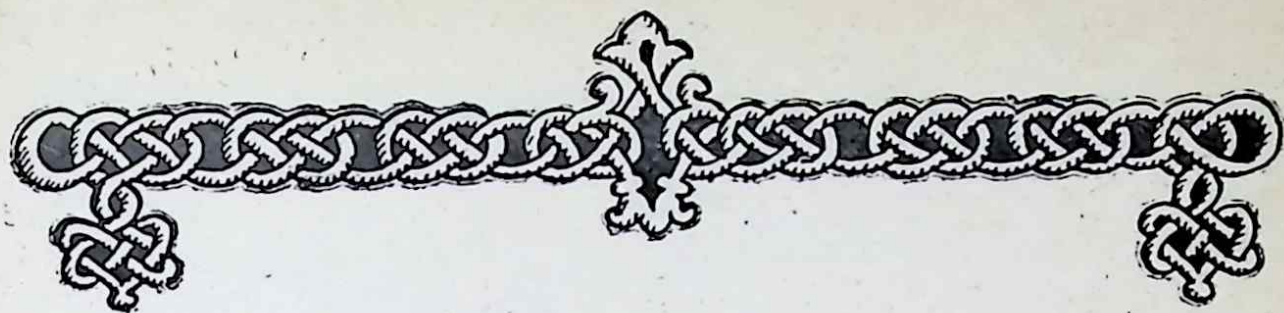

Патшаның кәефе килде,
Эче катканчы көлде.
Алар карашып патшага,
Күңелле булсын дип аңа,
Күзләрен кысыштылар,
Тагын сузылып яттылар.
Патша бик канәгать иде,
Һәрберсенә бүрек бирде.
Дворяннар-йомышчылар
Иван янына чаптылар,
Бу юлы кызык булмады,
Чөнки кем дә егылмады.
Алар конюшняга житте,
Киң ачып куеп ишекне,
Әй, Иванны типкәлиләр,
Һәр яктан төрткәлиләр.
Ярты сәгать маташтылар,
Берни эшли алмадылар,
Ул һаман йоклап ятты,
Соңыннан себерке белән
Сугып берсе уятты.

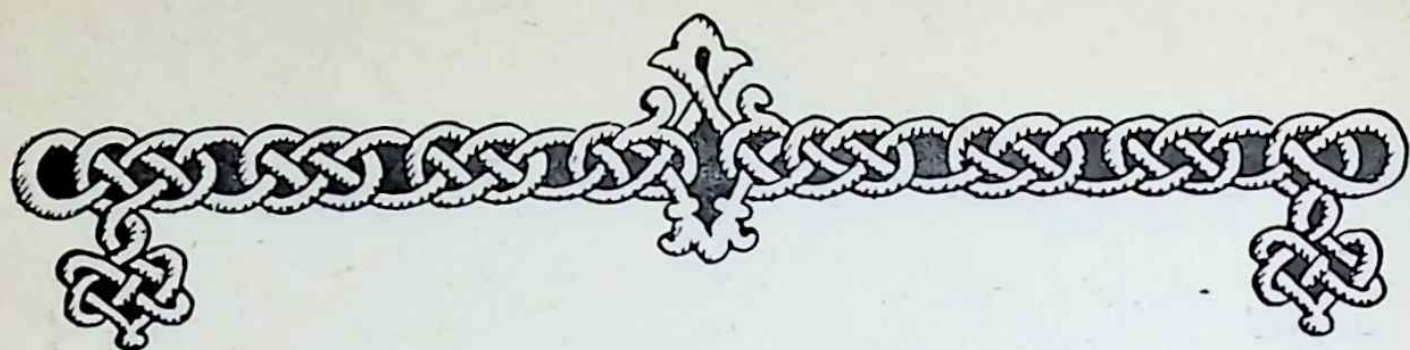
«Бу нинди ялчылар тагын? —
Ди Иван, карап һәр ягын, —
Менә берәрне тондырсам,
Чыбыркы белән сыдырсам,
Йөрмәс идегез чуалып,
Татлы йокымны алып».
Дворяннар телгә килде:
«Патша безгә боерык бирде
Хәзер үк сине күрергә,
Чакырып китерергә».
«Патша дисезме?.. Ә, ярар!

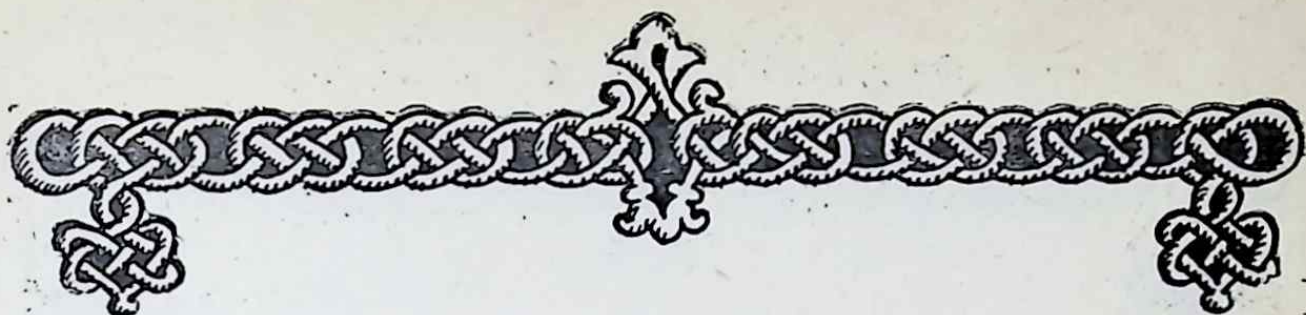
Элек киенеп алам,
Аннан соң гына барам».
Иван энә шулай диеп,
Үзенең чикмәнен киеп,
Билбау белән билән буды,
Чәчен тарап, битен юды,
Чыбыркысын кыстырды,
Аннан алпан-тилпән килеп
Атлап китте үрдәк кебек.
Ул патша янына керде,
Кыюланып сәлам бирде,
Бераз гына басып торгач,
Ике тапкыр тамак кыргач
Сорады падишаһтан,
Ягъни, нигә уяткан?
Патша кысты да сул күзен,
Кычкырды ярсулы сүзен:
«Тик тор! Артыгын сөйләшмә!
Мин кушмаган чакта дәшмә!
Кайсы указ нигезендә
Йөрдең син яшереп бездән
Патшалыгыбыз малын —
Бәхет кошы каурыен?!
Моңы аңлавы кыен!
Мин боярмы әллә сиңа?
Тиз җавап бир, татар, миңа!»
Иван кулларын селтәде
Һәм әйтте: «Туктап тор әле!
Бүрек миндә. Син әйт шуны:
Кем сөйләде сиңа моңы?
Тимәдем мин синең малга,
Хәзер үк яптыр зинданга,
Теләсәң кая озат,
Я таяк белән кыйнат —

Башка бер сүз әйтмим, житте,
Каурый юк һәм бетте-китте!»
«Жавап бир дим! Суктырам!..»
«Бик ачык әйтеп торам:
Каурый юк: Ул кайдан килсен,
Могжиза миңа кем бирсен?»
Патша сикереп торып басты,
Каурыйлы тартманы ачты:
«Син хәйлә корган булдыңмы?
Хәзер инде тотылдыңмы?
Бу нәрсә? Ә?! Нәрсә монда?»
Иван куркып китте шунда,
Бөтенләй аптырап калды,
Яфрак кебек калтыранды —
Буранмыни! Куркуыннан
Бүреге төште кулыннан.
«Авырмы, дус? Жайсыз, күрәм,
Ялганламаска өйрән!..» —
Дип, патша япты тартманы,
Иван карап алып аны:
«Ух! — диде, — гаеп миндә,
Гафу ит, кичер син дә!
Икенче ялганламам,
Беркемне дә алдамам».
Чабуына чорналып,
Китте идәнгә авып.
«Бу хәлне беренче күрәм
Һәм гаебеңне кичерәм, —
Диде патша, — ләкин шуны
Белеп тор, мин бик ачулы!
Ачу килгән чакларымда
Йолкам мин кешеләр чәчен,
Өзгәлим мин башларын да.

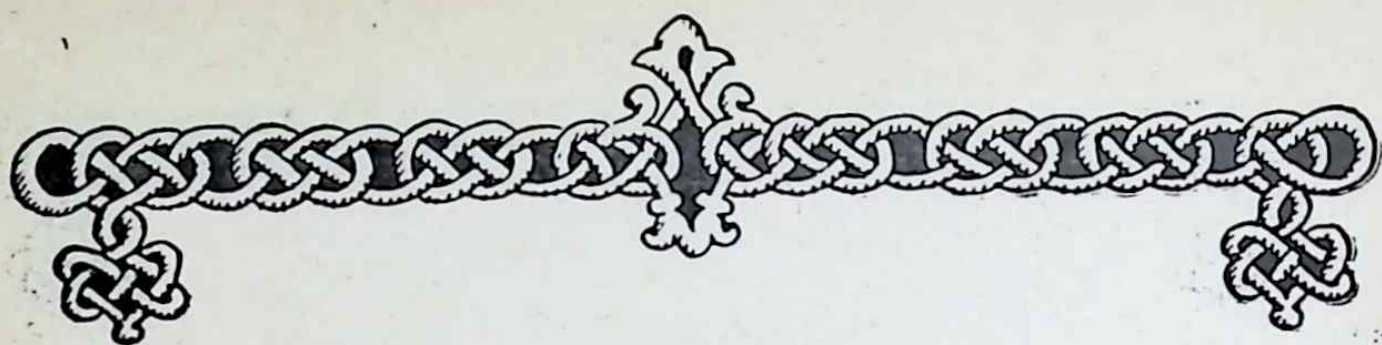

Мин дөнъяның тоткасы!
Озын сүзнең кыскасы:
Боерык бирсә, миңа кушса,
Бәхет кошының үзен
Әйткәнсең табып бирәм, дип,
Ак йортына китерәм, дип,
Кара аны, кире булма,
Табып китер, сүзне тыңла!»
Кызды егетнең каны.
«Мин сөйләмәдем аны! —
Дип кычкырып куйды Иван, —
Болар барысы да ялган!
Каурый турында яшермим,
Кош турында берни белмим,
Белмим кайдан табасын,
Нахак бәла тагасың!»
Патша сакалын селкетте,
Иванны тагын өркетте:
«Синең белән бәхәсләшмим,
Сүзем бер, артык сөйләшмим,
Бәхет кошы өч атнада
Әгәр булмаса патшада,
Сакалым белән ант итәм,
Синең башыңа җитәм!
Су төбенә казыкка
Утыртырмын башыңны
Балыкларга азыкка.
Чыгып кит, холоп *, моннан!»
Елап җибәрде Иван,
Юнәлде печәнлеккә —
Аткае яткан төшкә.

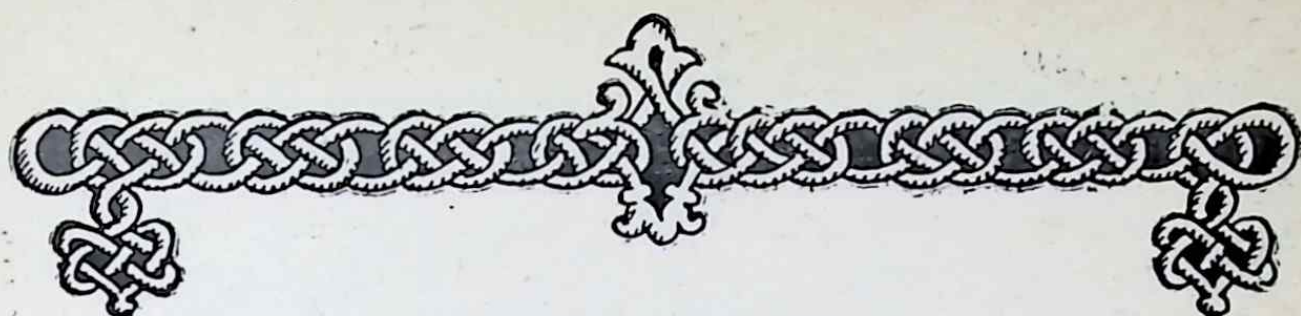
---

* Х о л о п — борынгы Россиядә — кол, крепостной.

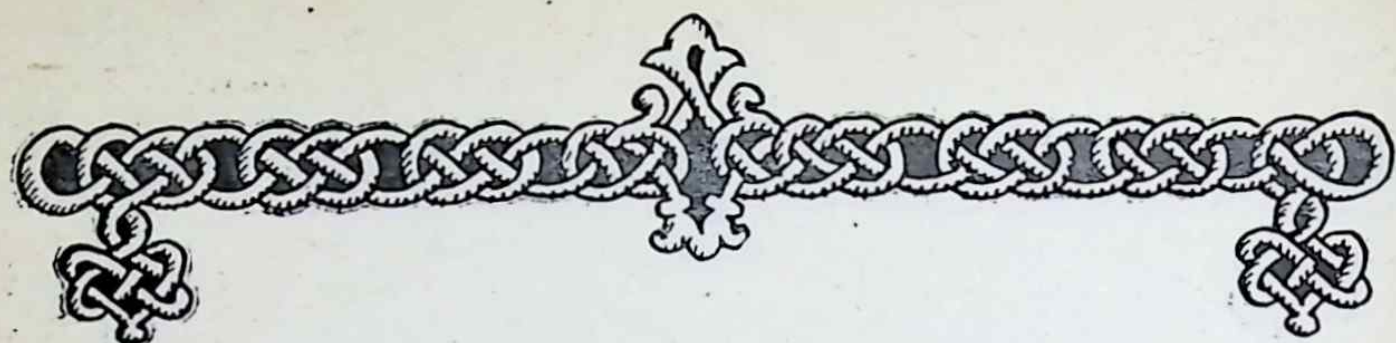
Аның кайтуын сизеп, ат
Виёмәкче иде бер кат,
Күзендә яшьләр күрдә дә
Елый язды үзе дә.
«Башың иелгән, Иваным,
Әллә күпме кайгыларың? —
Дип сорады дуcты шунда,
Бөтерелеп аяк астында. —
Син төшермә күңеленне,
Сөйләп бир бөтен серенне,
Мин сиңа ярдәмгә эзер.
Әллә кәефең юкмы хәзер?
Кем тиде сиңа, ни булды?»
Атына Иван сарылды,
Аны кочаклады, үпте,
Кайгысын сөйләп китте:
«Ух! Бәла килде башыма,
Инде патша ак йортына
Бәхет кошының үзен
Кушты китерергә табып,
Теләсәм кайдан алып.
Я, ни хәл итим, атым?
Киңәш бирче, канатым!»
«Әйе, кайгың бик зур икән,
Ләкин сиңа ярдәм итәм.
Исеңә төшер шул хакта,
Хәтерлимсең, теге чакта,
Без башкалага барганда,
Кошның каурыен алганда
Әйттем сиңа: «Таңга калма,
Бәхет теләп аны алма,
Сиңа күп борчу китерер,
Сине тынгысыз иттерер», —

Дигәч, тыңламадың, көлдең,
Хәзер хаклыгымны белдең.
Дусларча әйткәндә әле,
Бусы эшнең жиңелрәге,
Бик зур эшләр әле алда.
Хәзер үк патшага бар да
Әйт: «Юлым, диген, ары,
Ике тагарак тары
Хәзерләп, диген, тизрәк,
Бу эшкә, диген, кирәк
Шәрабның да иң шәбе,—
Ераклардан килгәне.
Иртәгә таң аткан чакта
Китәбез, диген, еракка».

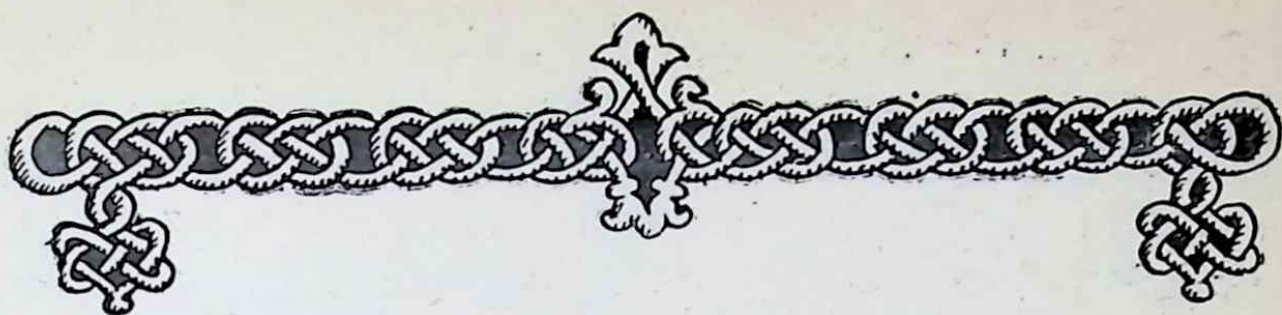
Иван бара да патшага
Туп-туры әйтә аңа:
«Юл ерак, юлым ары,
Кирәк сап-сары тары,
Аракының да бик шәбе,—
Диңгез артыннан килгәне,
Ике тагарак кирәк.
Хәзерләт, патша, тизрәк!
Иртәгә таң аткан чакта
Чыгып китәбез еракка».
Патша тиз генә тагын
Хезмәтче дворяннарын
Чакырып боерык бирә:
Эзләп табарга дия
Бөтен юл кирәкләрен
Һәм әйтә теләкләрен:
«Бәхетле юл Иванга,
Иванга — пәһлеванга!»

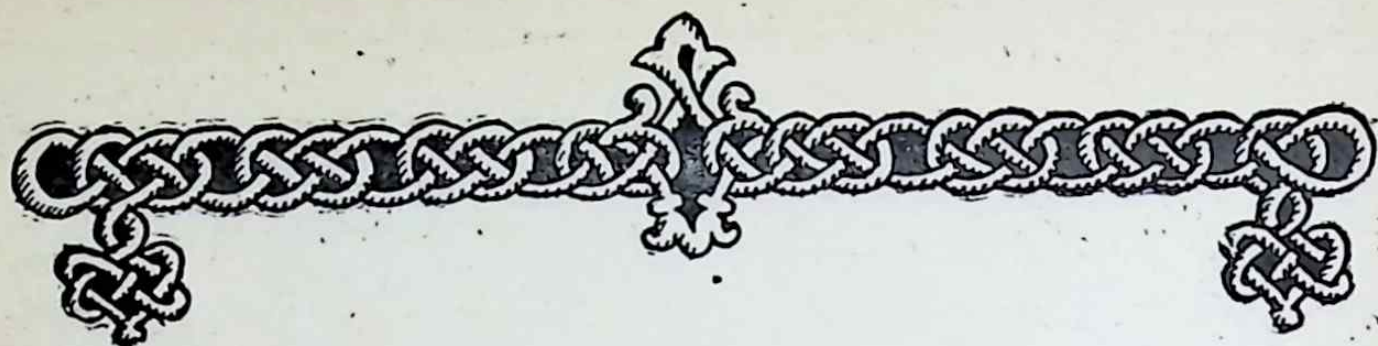
Икенче көн таңы ата,
Атчык Иванны уята:
«Хужам, әйдә, тор тизрәк,
Юлга чыгарга кирәк!»
Иван, йокысыннан торып,
Хәзерләнергә тотына,
Ала тагаракларын,
Юл кирәк-яракларын,
Аракының да шәбен —
Бик ерактан килгәнән;
Киенә жылы киемнәрен,
Ипи кыерчыгы алып
Һәм аткаена атланып
Китә ерак җирләргә,
Бәхет кошын эзләргә.
Алар баралар бер атна.
Сигезенче кич җиткән чакта,
Кергәч кара урманга,
Аткай әйтә Иванга:
«Иван, як-ягыңа каран,
Тиздән күренер алан,
Әнә шул аланлы төштә
Зур тау булыр саф көмештән;
Сибелгәнче таң нурлары,
Күп кенә бәхет кошлары
Очып төшәрләр шул төшкә,
Тау башындагы инешкә;
Су эчкән чакта күрербез,
Аларны эләктерербез».
Шулай диде дә Иванга,
Ул йөгереп чыкты аланга.
Соклангыч кыр! Хуш ис аңкый,
Яшел зөбәрҗәттәй балкый,

Жылы жыллар исеп тора,
Очкын чәчә — уйнаттыра.
Шау чәчәктә тиңсез гөлләр,
Тасвирларга житми сүзләр.
Нәкъ уртада, бу аланда
Болыт тукталгандай анда
Балкый ап-ак тау — гажәп эш,
Һәр жире аның саф көмеш.
Жәйге кояш нур уйната,
Алга бизи, матурлата,
Тау битен алтынга мана,
Очларында шәмдәй яна.
Ат тау битләреннән үтә,
Очларына менеп житә,
Бер-ике чакрым йөгәрә,
Хәл жыя да киңәш бирә:
«Тиздән тән житә, Иванкай,
Шушында тукта, туганкай,
Тагаракка хәмер сал да,
Тары белән туглап ал да,
Ә икенче тагаракка
Яшерен дә бул сакта.
Син яхшы бел шушы хакта:
Шыпырт күзәт, тын да алма,
Авызыңны ачып калма!
Жиргә яктылык килгәнче,
Таң нурлары сибелгәнче,
Бәхет кошлары төшәрләр,
Су дип хәмерне эчәрләр;
Тарыларны чүпләшкәләп,
Үзләренчә сөйләшкәләп
Йөргән чакларын күрерсең,
Эләктереп ал да берсен —
Үзеңә якын торганын,

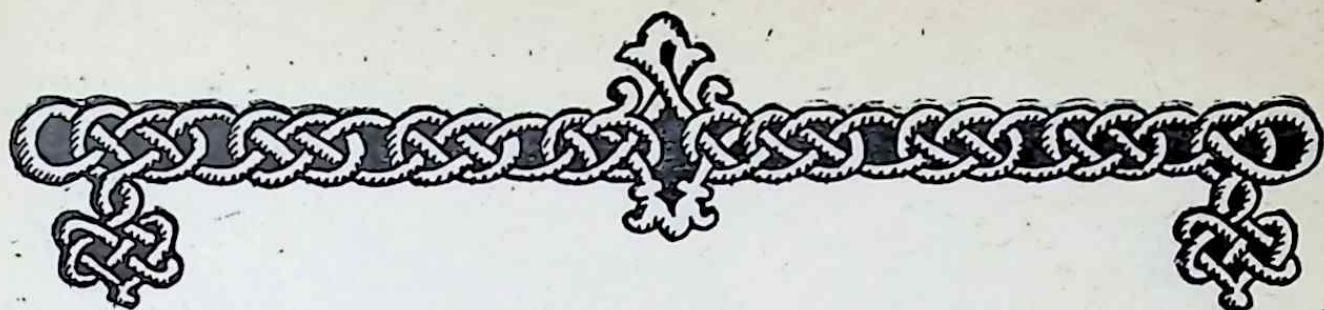

Аннары кычкыр, туганым,
Бик тиз булырмын янында».
«Пешерсә ул шул чагында
Нишлим? — ди Иван дусына,
Чикмән жәйгәндә астына.—
Ул пешерә-нитә калса,
Бияләй киям алайса».
Аткае күздән югалгач,
Иван бер ялгызы калгач,
Уфтанып һәм мыгырданып,
Үрмәли-үрмәли барып
Керә тагарак астына,
Үлгән кеше кебек тына.

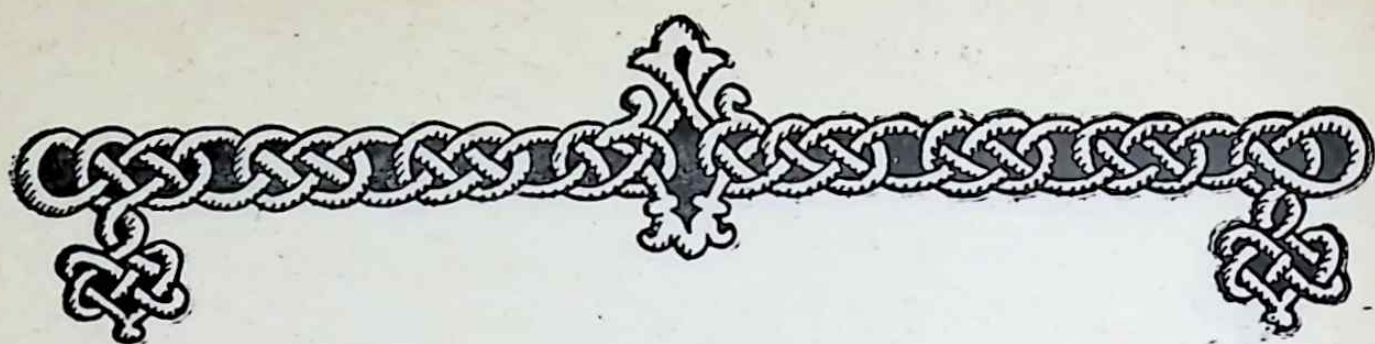
Менә тән уртасы житә,
Тау өсте яктырып китә,
Көн уртасы кебек була:
Теге кошлар ябырыла;
Кычкырып йөри башлылар,
Хәмерле тары ашыйлар.
Безнең Иван сакланып,
Тагаракка капланып,
Бәхет кошларын күзәтә,
Үз-үзе белән сөйләшә:
«Тфү! Кара син ниндиләр!
Тәмам ябырылып килделәр,
Биш дистәләп булыр монда,
Тотып алсаң барысын да
Булыр иде табыш-файда,
Бу гүзәлләр юк беркайда!
Жете кызыл аяклары,
Бигрәк көлкө койрыклары!
Андый койрык юк тавыкта.

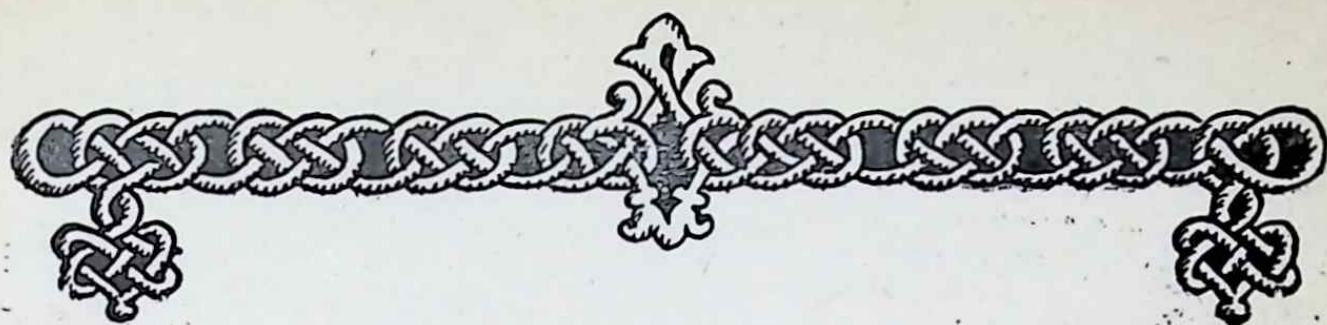
Күз чагыла яктылыкка —
Эткэй яккан мичнең үзе!»
Бетте Иванның сүзе.
Яткан урыныннан чыкты да,
Көч-хәл белән шуышты да
Тары янына ук барды,
Бик тиз генә тотып алды
Ул бер кошның койрыгыннан,
Бик каты кычкырды шуннан:
«Әй, канатлы аткаем!
Тизрәк кил, дускаем!
Менә берсе эләкте».
Атчык килеп тә җитте.
«Әй, хуҗа, булдыргансың,
Сакта яхшы торгансың,
Шушы капчыкка сал да,
Шәп итеп бәйләп ал да
Җилкәңә ас тизрәк,
Юлга чыгарга кирәк».
«Тукта,— ди Иван,— карыйм,
Аз гына куркыткалыйм,
Күр, ничек котыралар,
Киерелеп кычкыралар».
Шулай диеп атчыгына,
Тотына да капчыгына,
Буйга һәм аркылыга
Камчысы белән суга.
Кошлар талпынып шул чакта
Якты сибеп тирә-якка,
Утлы шардай бөтерелеп,
Киттеләр болытка кереп.
Бияләйләрен Иван
Селки алар артыннан,

Кычкыра, тавышлана,
Ут капкандай кылана.
Кошлар болытта югала...
Дуслар патша малын ала,
Кузгалып та китэлэр
Һәм кайтып та житэлэр.

Патшага ул башкалада
Керә капчыгын ала да.
Патша аңа: «Кайттыңмы? — ди, —
Бәхет кошын таптыңмы? — ди, —
Карап карыйк, кайтсаң ярый».
Үзе ялчысына карый.
Ә карт түрә хәсрәтеннән
Кулларын тешләп бетергән.
«Әйе, — ди Иван, — кайттым мин,
Бәхет кошын таптым мин».
«Кайда ул?» — «Бераз туктап тор,
Тәрәзэләреңне яптыр,
Кошны күрсәткән чагында
Караңгы булсын залыңда».
Дворяннар килеп життелэр,
Залны караңгы иттелэр.
Иван, капчыкны алып,
Өстәл өстенә салып
Чиште дә әйтте: «Яле,
Әбекәем, чык әле!»
Кошның күрсәткәч үзен,
Һәркем каплады күзен.
Патша ярдәмгә чакыра,
Бөтен сарайга акыра,
Әйтерсең монда базар:
«Харап булабыз, пожар!»

Пожарниклар китерегез!
Су сибегез! Су сибегез!»
«Пожар түгел лә, тыңлачы,—
Дип, сүз башлады аучы,
Эче катып көлә-көлә:—
Коштан шундый нур сибелә.
Эшеңне жиренә житкердем,
Сиңа юаныч китердем»,—
Диде Иван патшага.
Патша болай ди аңа:
«Менә, Ваня дус, күңелле!
Ачтың боек күңелне,
Эйдә шул шатлык хакына
Өзәңгече * бул атыма».

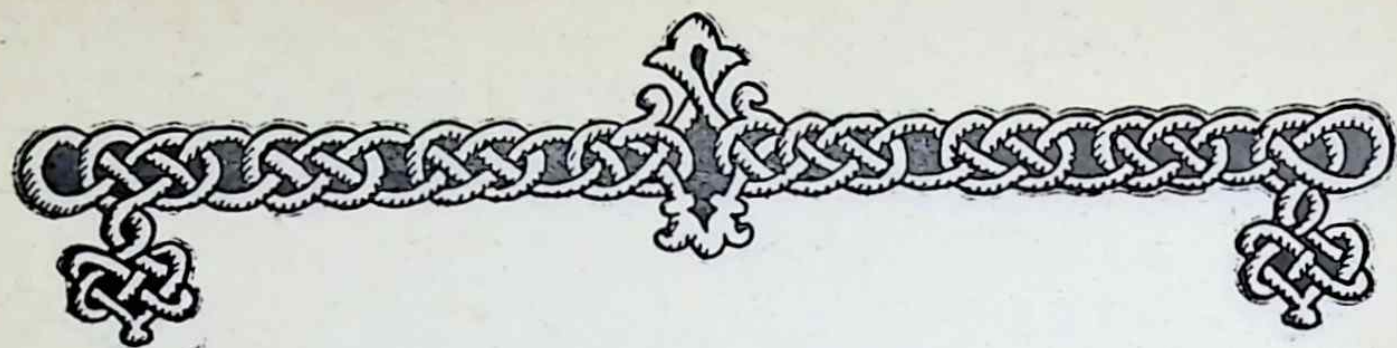
Мәкерле теге карт-түрә
Иванның уңышын күрә,
Тагын эче сызлана:
«Әй син, селәгәй бала!
Һаман алда бармассың,
Шаккатыра алмассың,
Тагын юлыңны кисәм,
Тагын бәлалә итәм!»

Өч атналап вакыт үткәч,
Гадәттәге бер кич житкәч,
Аш өендә эшләр беткәч,
Поварлар һәм хезмәтчеләр
Сөйләште үзләренчә,
Ачы бал эчә-эчә;

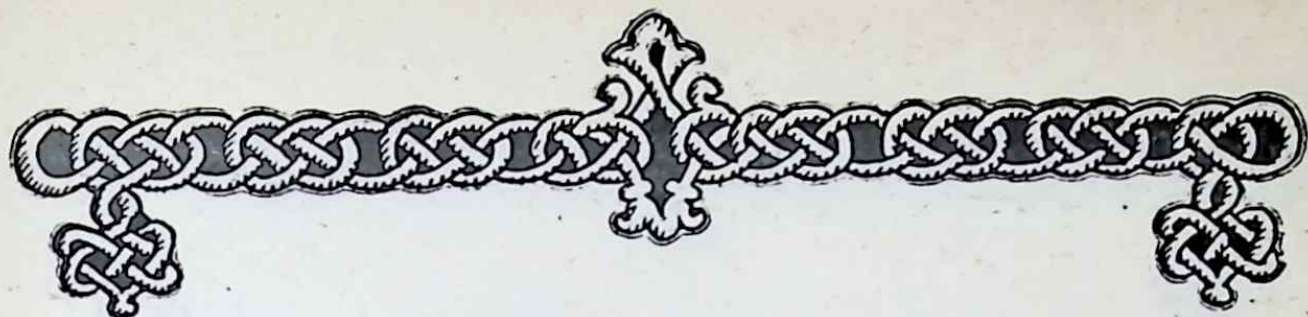
---

* Өзәңгече (стремяной) — патшаның үзе атланып йөргән атын караучы.

Бушатып баллы жбанны,
Укыдылар Ерусланны.
Шул чак сүз чыкты берсеннән:
«Их! — диде ул, — мин күршемнән
Гаҗәп китап алдым бүген,
Ул үзе бик зур да түгел,
Анда бар тик биш әкият,
Ләкин әгәр бирсәм сөйләп,
Исегез китәр, туганнар,
Ай-яй оста язылганнар!»
Һәркем теленә сүз килә:
«Сөйлә, диләр, туган, сөйлә!» —
«Кайсын тели күңелегез?
Бишәү бит алар, күреgez:
Кондыз әкиятә башта,
Ә икенчесендә патша,
Өченчесе инде менә...
Хәзер төшә хәтеремә!
Анысы да кызык бит, ә?
Көнчыгыштагы Байбикә.
Әгәр дә итсәgez кабул,
Дүртенчесе: князь Бобыл.
Бишенчесе инде аның...
Исемнән чыккан бит тагын...» —
«Анысын ташлачы!» — «Яле!
Бераз көтеп тор әле!..» —
«Чибәр кызлар турындамы?» —
«Шулай! Әкиятнең анысында
Гүзәл кыз-патша турында.
Я, әйтеgez, дусларым,
Сөйлим соң кайсыларын?»
«Кыз-патша! — диде алар, —
Калып торсын патшалар,

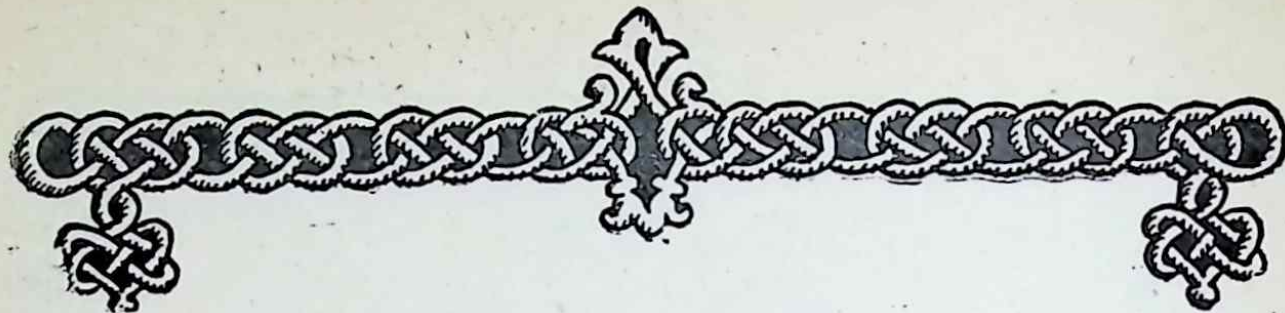
Безгә гүзәл кызлар кирәк!
Тыңлавы да күңеллерәк».
Хезмәтче җайлап утыра,
Сузып сөйләргә тотына:
«Егетләр, безгә чит якта,
Океан бар бик еракта.
Йөргәнгәме анда-санда
Басурманнар * ул океанда,
Православныйлар җиреннән
Миряннар да, дворяннар да
Булмаганнар беркайчан да
Ул әшәке океанда.
Кунаклар хәбәр сөйлиләр:
Анда, имеш, кыз бар, диләр,
Ул гади кыз түгел икән,
Әнисе ай, диләр, аның,
Ә кояш, диләр, туганы —
Үз абыйсы. Һәм кыз анда,
Әле әйткән океанда,
Кызыл кыска тун кия дә,
Берүзе алтын көймәдә
Гөсләдә күп көйләр уйнап,
Төрле матур җырлар җырлап,
Көмеш ишкәк белән ишеп,
Йөри икән суны кичеп...»

Шуны тыңлый да карт түрә,
Җай табып үзенә күрә,
Сәндерәдән сикерә,
Сарайга йөгереп керә.

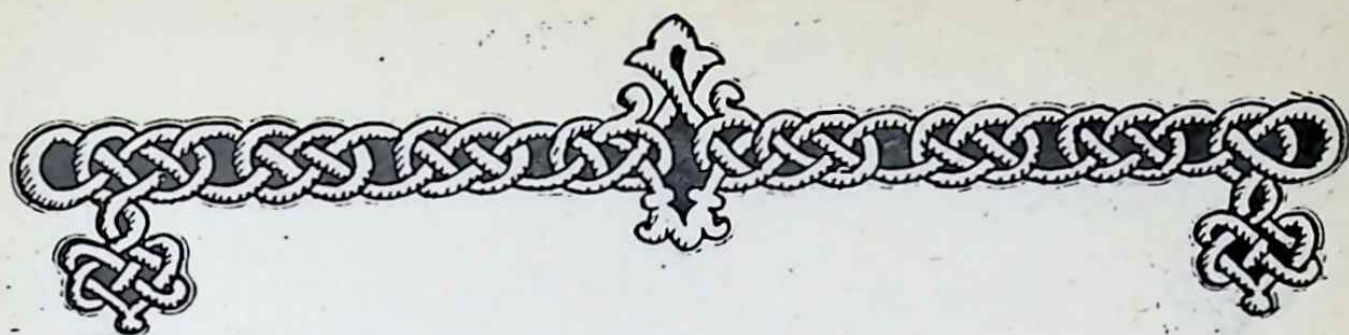
---

* Б а с у р м а н н а р — иске заманда чит ил кешесе, икенче диндәге (бигрәк тә мөселман динендәге) кешеләр.

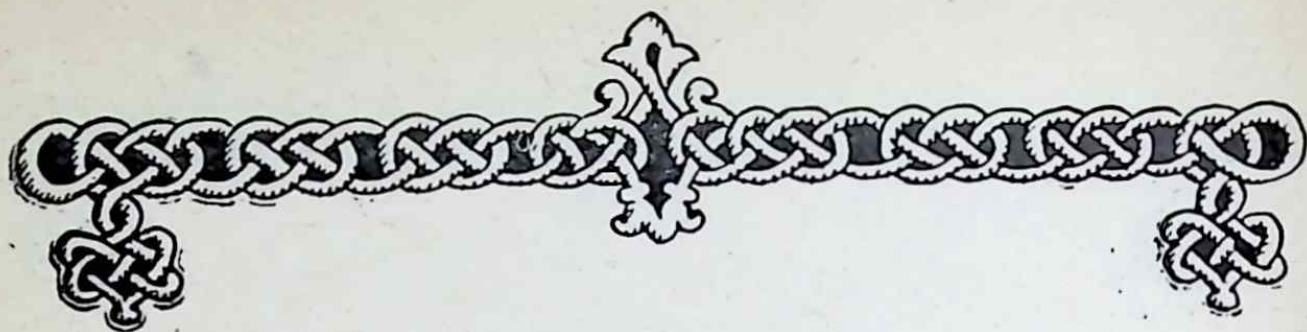
Маңгаен бәреп идәнгә,
Тотына бу сөйләргә:
«Падишам, синең алда
Гаепле мин һаман да,
Зинһар, җәзалаттырма,
Әйткән сүземне тыңла!»
«Әйдә, белгәнеңне көйлә,
Ләкин алдамыйча сөйлә!» —
Патша караваттан кычкыра.
Түрә сөйләргә тотына:
«Аш өенә җыелдык та
Эчтек без синең саулыкка.
Бер хезмәтче бик көлдерде,
Безгә әкият сөйләп бирде.
Ул әкият шушы хакта:
Бар ди бик гүзәл кыз-патша;
Өзәңгечең сөйләп китеп,
Сакалың белән ант итеп,
Әйтте, мин беләм дип аны,
Чибәр кошны — кыз-патшаны.
Патша рөхсәт итсә, әнә,
Табып кайтам дип сөйләнә».
Түрә сүзе шунда бетә,
Идәнгә тагын баш төртә.
«Өзәңгече килсен монда!» —
Дип кычкыра патша шунда;
Мәкерле, явыз карт түрә
Үзе мич артына керә.
Дворяннар чабып китәләр,
Иван янына җитәләр,
Каты йокысын бүләләр,
Күлмәкчән алып киләләр.

Патша керешә сүзенә:
«Донос бар, Ваня, үзең;
Әле генә бик мактанып
Сөйләгәнсең, эзләп табып
Миңа китерәм дип аны —
Теге кошны — кыз-патшаны».
«Тукта, тукта, син ни дисең?
Әллә нәрсәләр сөйлесең,—
Дип сүз башлады Иван да,—
Әйтсәм дә тик йоклаганда
Әйткәнмендер. Хәйлә корма,
Мине алдарга утырма!»
Патша сакалын селкетә,
Өзәңгечене өркетә:
«Синең белән бәхәсләшмим,
Сүзем бер, артык сөйләшмим,
Әгәр өч атнада аны —
Үзең әйткән кыз-патшаны —
Тапмасаң, башыңа җитәм,
Сакалым белән ант итәм!
Су төбенә казыкка
Утыртырмын башыңны
Балыкларга азыкка.
Чыгып кит, холоп, моннан!»
Елап җибәрде Иван,
Юнәлде печәнлеккә —
Атчыгы яткан төшкә.

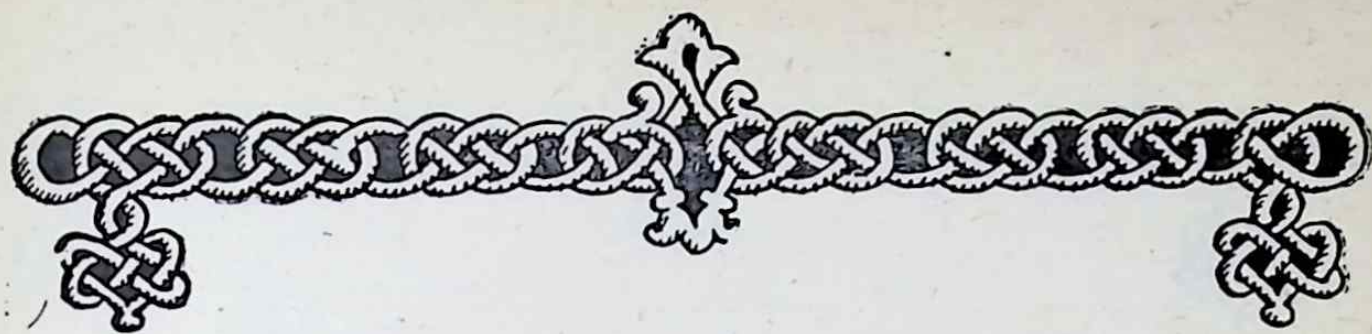
«Нәрсә булды, Иванкаем?
Нигә кайгылы башкаең? —
Дип сорады аты шунда,
Бөтерелеп аяк астында,—
Әллә кәефең юкмы хәзер?

Мин сиңа ярдәмгә эзер.
Явыз тидеме, ни булды?»
Атына Иван егылды,
Кочаклады аны, үпте,
Зур кайгысын сөйләп китте:
«Ох! Бәла килде башыма,
Патша үзенең ак йортына
Китерергә куша тагы,
Кемне димсең? Кыз-патшаны.
Нихәл итим икән, атым?
Киңәшене бир, канатым!»
«Әйе, кайгың бик зур икән,
Үзем сиңа ярдәм итәм.
Алма дидем бит үзеңә,
Колак салмадың сүземә.
Дусларча әйткәндә әле
Бусы эшнең жиңелрәге,
Бик зур эшләр безнең алда!
Син әйт патшага бар да:
«Кызны тотарга тизрәк
Ике ашъяулык кирәк,
Алтыннан чатыр тектер,
Бүгеннән хәзерләттер
Ашау-эчү жиһазлары
Һәм болардан тыш аннары
Булсын вареньеның шәбе —
Диңгез артыннан килгәне,
Эсседә хәл китсә әгәр,
Булсын салкынча нәрсәләр».

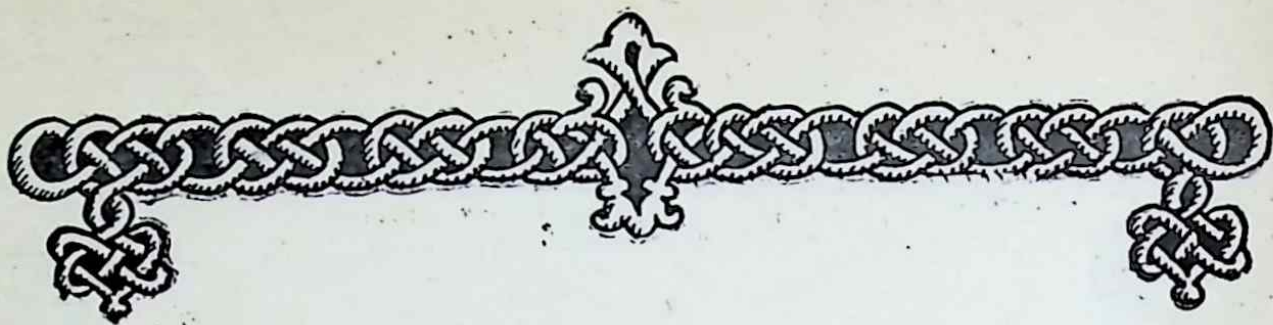
Иван бара да патшага
Менә болай сөйли аңа:
«Кызны тотарга тизрәк
Ике ашъяулык кирәк,

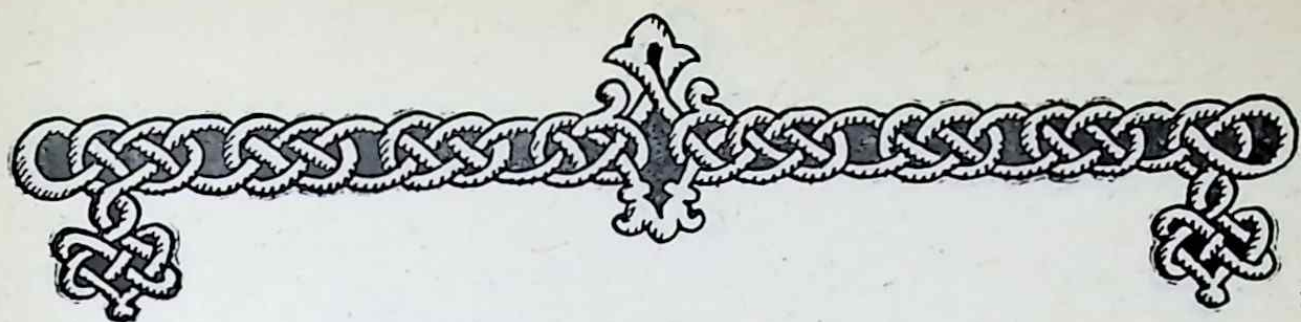
Алтыннан чатыр тектер,
Бүген хәзерлэттер
Ашау-эчү жиһазлары
Һәм болардан тыш аннары
Булсын вареньеның шәбе —
Диңгез артыннан килгәне,
Салкынча татлы нәрсәләр.
Шулар булмасалар әгәр,
Тотып булмас кыз-патшаны».
«Күптән шулай диләр аны!»
Патша мактарга тотына
Караватта ятып кына.
Патша тиз генә тагын
Булышчы дворяннарын
Чакырып, боерык бирә,
Эзләп табарга дия
Бөтен юл кирәкләрен
Һәм әйтә теләкләрен:
«Бәхетле юл Иванга,
Иванга — пәһлеванга!»

Икенче көнне таң ата,
Атчык Иванны уята:
«Әй, хужам, уян тизрәк,
Эшне эшләргә кирәк!»
Иван торып йокысыннан
Хәзерләнергә тотына,
Ала үзенә кирәген —
Чатырны һәм ашъяулыкны,
Калмый аш-су жиһазлары,
Һәм болардан тыш аннары
Ала вареньеның шәбен —
Диңгез артыннан килгәнен,

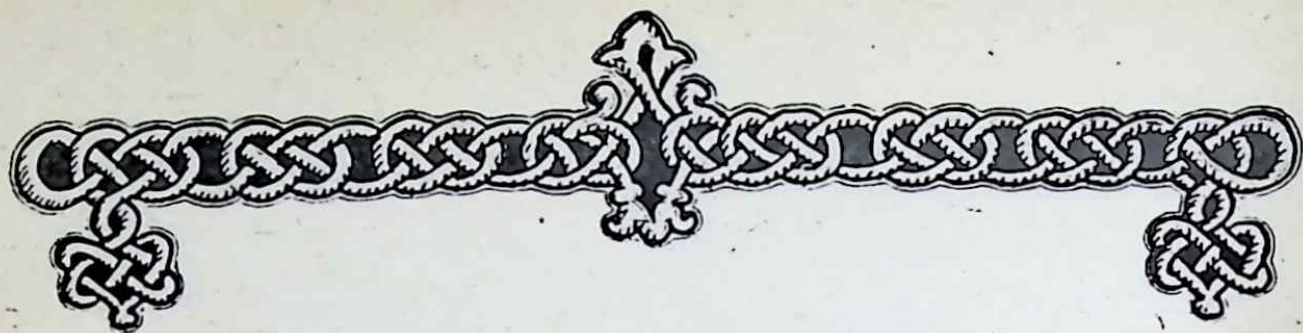
Кирәк булсалар дип әгәр —
Салкынча татлы нәрсәләр.
Һәммәсен капчыкка сала,
Аны бәйләп, киенеп ала.
Һәм, аткаена атланып,
Бер кыерчык икмәк алып,
Китә ерак җирләргә,
Кыз-патшаны эзләргә.
Алар баралар бер атна,
Сигезенче көн җиткән чакта,
Туктый да кара урманда
Атчык болай ди Иванга:
«Бу юл үтә океанга,
Теге гүзәл яши анда
Ел буге үзе генә;
Җиргә дә ике генә
Тапкыр чыгып көн үткәрә,
Үзең күрерсең иртәгә».
Шулай дия дә Иванга,
Йөгереп килә океанга,
Зур ак дулкын ялгыз уйнап
Йөргән чакта аны буйлап,
Иван атыннан төшә.
Аткай болай киңәш итә:
«Син чатырны бик тиз җәй дә
Һәм ашъяулыкка куй әйдә
Тәмле нәрсәләргә алып,
Матур савытларга салып,
Чатыр артына пос үзең,
Ләкин йомылмасын күзең.
Әнә, күренеп-күренеп китә,
Кыз көймәдә килеп җитә.
Ул элек чатырга керсен,
Әйбәтләп ашасын-эчсен,

Шуннан гөсләсен чиертсен,
Шул чакта чатырга кер дә,
Кыз-патшаны эләктер дә
Ныклап кына тотып тор,
Үзең бик тиз миңа кычкыр,
Тавышыңны ишетеп алып,
Килеп житәрмен чабып.
Китәрбез... Ләкин, бел, аңла,
Уяу күзәт, йоклап калма,
Йоклап калсаң, эшең уңмас,
Башың бәладән котылмас».
Аткае күздән югала,
Егет ялгыз посып кала,
Кызны карар өчен исә
Чатырга тишек тишә.

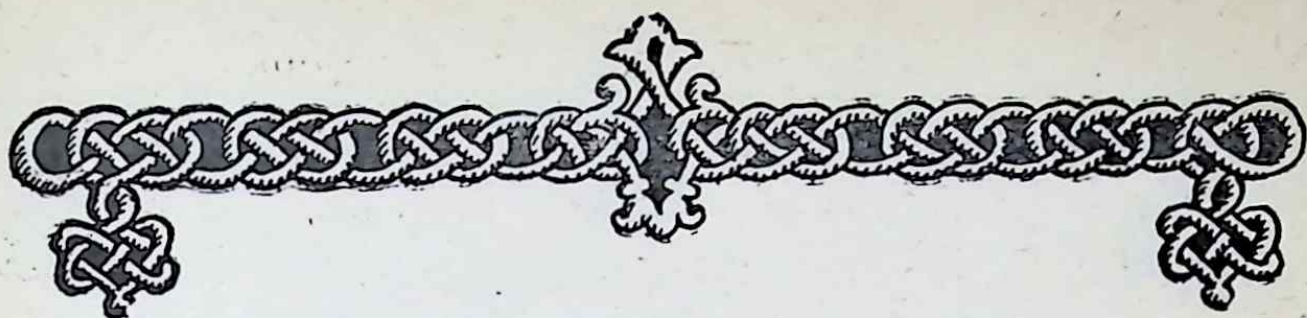
Якты көн уртасы житкәч,
Яшь кыз-патша ярга төшкәч,
Алтын чатырны күрә дә,
Гөсләсен тотып керә дә
Сыйланьрга тотына.
«Һем! — ди егет, карап аны —
Чатырдагы кыз-патшаны,—
Иң матур кыз дип аталган,
Барча әкияттә макталган
Кыз шушы микән әллә?
Матур түгел ич бер дә:
Үзе ябык, үзе нечкә,
Өч карышлап булыр көчкә.
Аяклары да көлке бит,
Чебинеке шикелле бит!
Ярата бирсен башкалар,
Миңа кирәкми бушка да».

Кыз-патша гөсләдә уйный,
Шундый матур итеп җырлый,
Безнең Иван таңга кала,
Башын уң кулына сала
Һәм татлы йокыга тала.

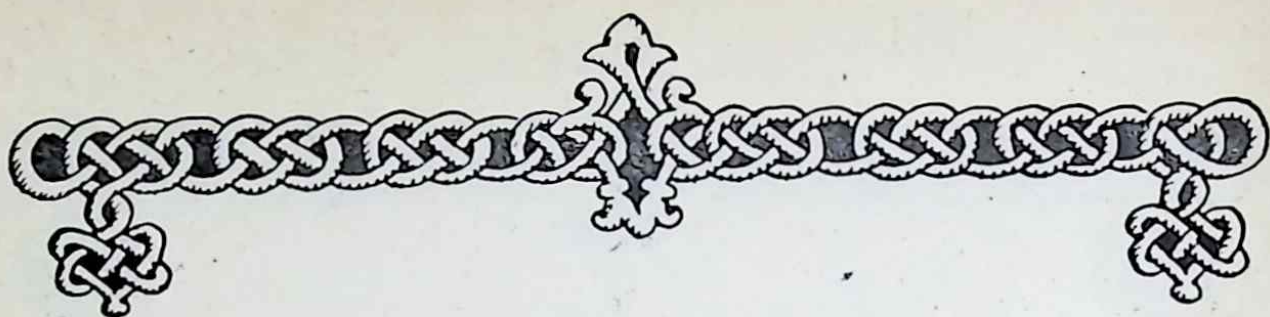
Көнбатышта шәфәкь батты,
Кешнәп җибәрде аты,
Төртте дә кызуланып,
Кычкырды ачуланып:
«Әй, таңгача йоклап кал!
Үз башыңа бәла ал!
Мине асмаслар, туганкай!»
Елап җибәрде Иванкай,
Ярсып елый ул, үкерә,
Атыннан гафу үтенә:
«Син мине кичер, җаным,
Үтенә бит Иванов,
Икенче алай итмәм,
Түзәрмен, йоклап китмәм».
«Хәерле булсын,— ди аты,
Иванның дусы, канаты,—
Җайларбыз, бәлки, барын да,
Йоклап калмасаң тагын да.
Иртәгә ал таң балкыр да,
Алтынлап теккән чатырга
Керәм дип, кыз туктар ярга,
Күз төшерер татлы балга,
Ашап алыр. Йоклап калма,
Үз башыңа бәла алма!»
Атчыгы күздән югала,
Безнең Иван ялгыз кала;
Үзен тагын хур итмәскә,
Яңадан йоклап китмәскә,

Тезен чәнчеп торсын өчен,
Жыя башлый очлы ташлар,
Күп кенә иске кадаklar.

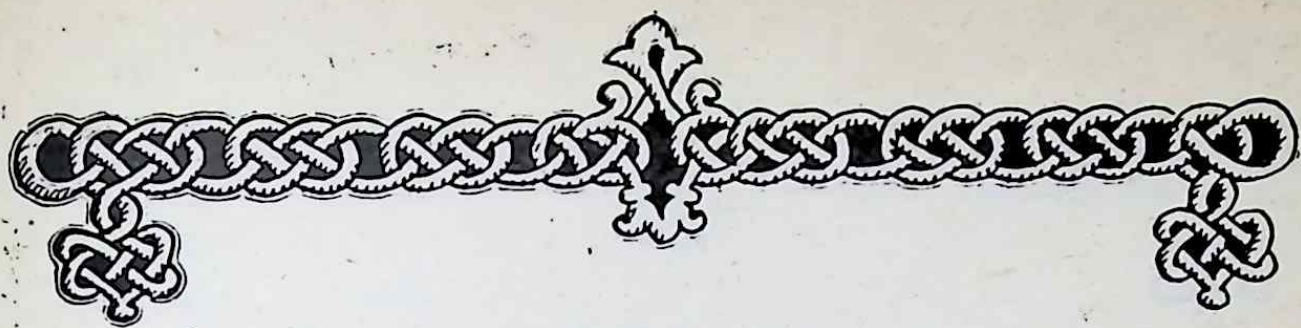
Көн тугач күмелеп нурга,
Шаулы дулкыннар аша,
Алтын чатырлы ярга
Кыз-патша якынлаша.
Алтын көймә ярда кала,
Кыз-патша гөсләсен ала,
Таныш урынны күрә дә,
Чатыр эченә керә дә
Ипләп кенә утыра,
Уйнап җырларга тотына.
Ул шулкадәр моңлана,
Иван шакката аңа,
Йокысы килә башлай,
Ачулы караш ташлай:
«Кара син аны, алама!
Мине алай алдалама!
Инде икенче тапкыр
Хәйләң үтмәс, туктап тор!»
Ул чатырга йөгереп керә,
Кызны чәченнән эләктерә...
«Атчыгым, йөгер, йөгер!
Ярдәм күрсәтеп өлгер!»
Аткае килеп җитә,
Жылы сүзләрен әйтә:
«Әй, хуҗа, булдыргансың,
Сакта яхшы торгансың,
Атлан әйдә кызурак,
Кызийны тот ныграк!»

Алар башкалага керә.
Патша әлсерәп йөгерә
Каршысына кыз-патшаның,
Кулларыннан тота аның,
Алып керә сараена,
Зур имән өстәл янына
Утырта да әй кылана,
Ефәк пәрдә аша аңа
Тутырып карый күзләрен,
Сөйли иң төче сүзләрен:
«Дөнъяда тиң кыз юк сиңа!
Әйдә, син хатын бул миңа,
Сине бер күрү дә җитте,
Дәртем кабынып китте.
Лачын күзедәй күзләрең —
Йокы бирмәсләр төннәрен,
Алсу алмадай йөзләрең —
Азапларлар көндезләрен.
Әйт син ягымлы сүз генә!
Туй да әзер. Нәрсә тагын
Телисең? Минем аппагым,
Иртән иртүк никахлашыйк,
Рәхәтләнеп яши башлыйк!»
Яшь кыз-патша бер сүз дәшми,
Карт патша белән сөйләшми,
Аңа карый кырын гына.
Патша ачуланмый моңа,
Гашыйк була ул тагын да.
Тезләнеп аның алдында
Иркәләп кулын кыскалай,
Тагын мыгырданып карый:
«Әйтче ягымлы сүзеңне!
Көчле яратуым белән
Борчыдым мәллә үзеңне?»

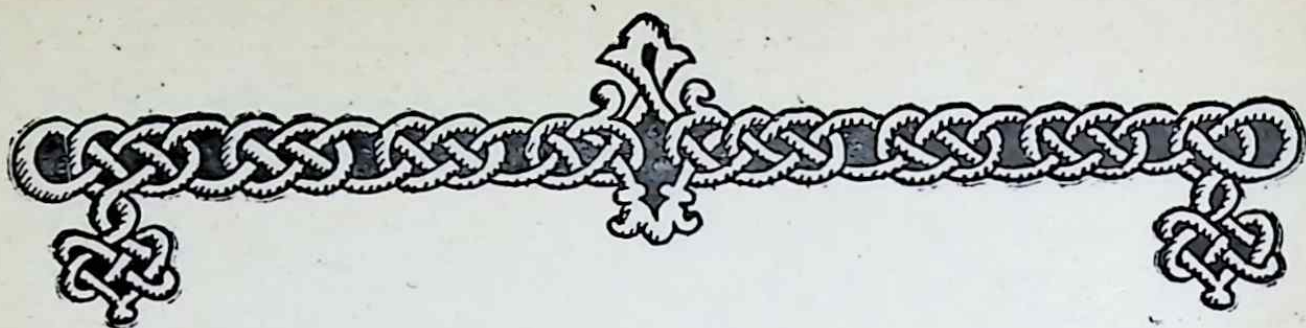

«Язмышым бик авыр ла! —
Ди кыз, — син мине тыңла.
Эгәр шулкадәр йөдәсәң,
Мине алырга теләсәң,
Йөзегемне өч көннән
Тап океан төбеннән».
«Әй, миңа Иван кирәк,
Ул килсен монда тизрәк!» —
Диде патша кычкырып,
Үзе чабардай булып.

Иван килеп житә янә,
Патша тагын бәйләнә
Дускаебыз Иванга:
«Тагын бар океанга!
Анда юнәл дә бүгеннән,
Шул океанның төбеннән
Кыз-патшаның йөзеген
Алып кайт тизрәк үзең.
Ирештерсәң теләккә,
Сине күмәм бүләккә».
Иван әйтә офтанып:
«Кош тотканда ук талчыктым,
Арып беттем, эштән чыктым,
Әле дә хәлсез йөрим,
Аякны көчкә өстерим;
Инде тагын океанга...
Әй, каныктың ла Иванга».
Патша, аяк шапылдатып,
Акырынды ярып-ярып:
«Ничек ашыкмаска инде,
Азгын! Өйләнәсем килде!
Кара аны, кире булма,
Тизрәк кит, әйткәнне тыңла!»

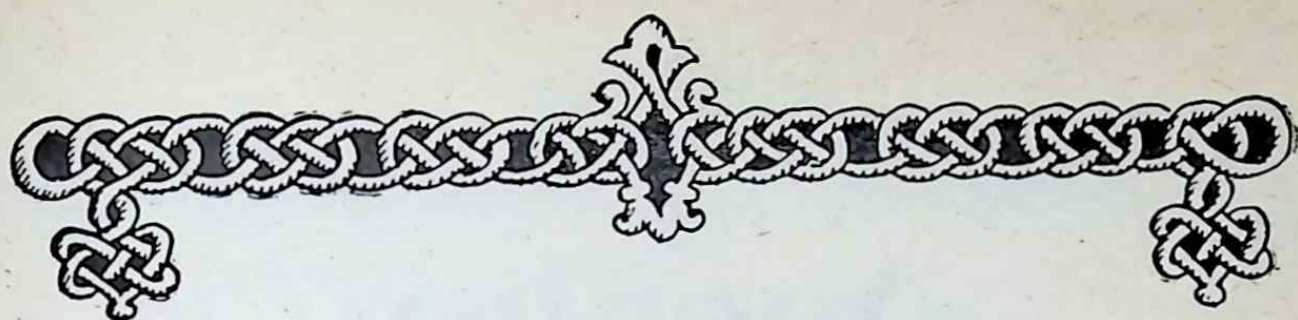

Иван китмәк булды гына:
«Тыңла әле! Шушы юлда,—
Ди кыз-патша,— син болай ит:
Миннән зур сәлам әйтеп кит
Зөбәржәт өемә кер дә;
Һәм әйт, егет, шунда күр дә
Минем туган әнигә:
Өч төн, өч көн, диген, нигә
Күрсәтмисең йөзеңне?
Кызың сагынган үзеңне,
Ул шуны белергә тели.
Сора: абыем кайда йөри?
Ул кайда югалып калган?
Ник караңгыга капланган,
Миңа ник игътибар итми,
Ник якты нурларын сипми?
Онытма!» — «Онытмам бер дә,
Әгәр торса хәтеремдә.
Ләкин шуны да белим мин,
Кем абыең, кем әниең?
Бетермәмме бутапшырып?»
Кыз-патша әйтә кычкырып:
«Минем туган әнием — ай,
Абыем — кояш, Нурбай».
«Өч көндә кайтып жит монда!» —
Аларны тыңлап тора да
Өсти кияү-патша шунда.
Икесен дә калдыра да
Иван китә печәнлеккә —
Атчыгы яткан төшкә,
Керешер өчен эшкә.

«Ник күңелсез, Иванкаем?
Нигә кайгылы башкаең?» —

Дип сорый атчык барысын да,
Бөтерелеп аяк астында.
«Эй, канатлы аткаем,
Булыш, якын дускаем!
Карт юләр шашынып йөри,
Ул бит өйләнергә тели
Теге нәзек кыз-патшага,
Миңа бик авыр эш тага.
Килсә дә килә Иванга,
Тагын куа океанга.
Өч көн бигрәк кыска ара,
Шул арада табып кара
Шайтан йөзегенең үзен!
Ә кыз, дәвам итеп сүзен:
Керә кит син, ди, өемә,
Сәлам бир, ди, әниемә —
Айга, кояшка... Һәм тагын
Куша төрле йомышларын...»
«Дусларча әйткән чагында, —
Ди аты, — әле тагын да
Зур-зур эшләр тора алда!
Ятып йокла, тынычлан да.
Иртөгә таң беленгәндә
Юнәләрбез океанга».

Икенче көнне Иван
Кесәсенә салып суган,
Жылы гына киенеп ала
Һәм аткаена атлана,
Бик ерак юлга кузгала...
Әкиятче ялга туктала.

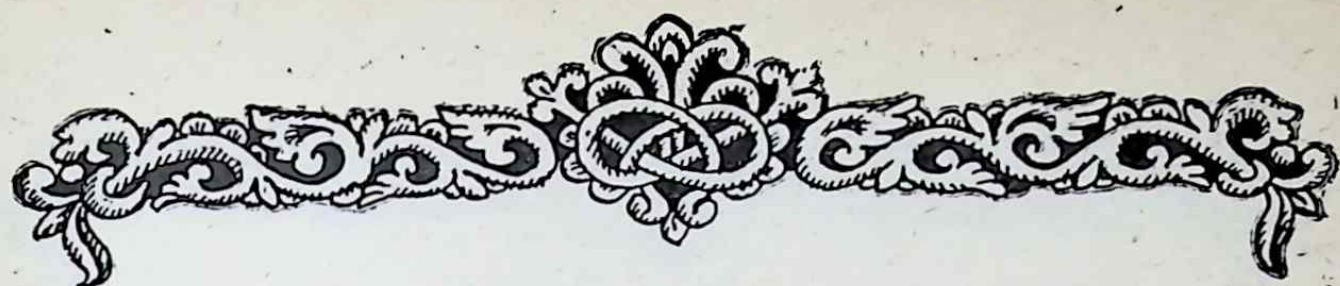
ӘҢҢҢ БҮЛӘК

«Моңа кадәр Макар бакчада кызынды,
Ә хәзер Макар воевода булды».

а-ра-ра-ли, та-ра-лар!
Атлар чыгып чабалар;
Крестьяннар тотып алып,
Куялар шундук ябып.
Имәндә утыра бер козгын,
Быргыда көй уйный азгын;
Уйный-уйный быргысында
Халыкны көлдәрә шунда:
«Әй, тыңлагыз, намуслылар!
Гажәпләнмәгез сез моңар,
Бер ир белән хатын торган,
Икесе дә шаян булган;
Ире шаярта башлаган,
Хатыны үткен сүз ташлаган,
Менә мәжлес кызып киткән,
Моны бөтен ил ишеткән! —

Бусы әкият башы,
Аның ал кушымтасы.
Безнең капка төбендә
Бер жыр жырлый чебен дә:
«Хикмәт күрдем мин, дивана,
Киленен кыйный биана,
Мич алдына утырткан,
Бау белән бәйләп тоткан,
Аягын кулга китерткән,
Уң аягын чишендерткән.
Шәфәкь батканда йөрмә!
Егетләр күзләштермә!»
Әкиятөбез башы,
Аның ал кушымтасы
Шушы мәзәктә бетә,
Әкияткә чират җитә.

Инде киләбез Иванга,
Ул ашкына океанга.
Канатлы ат армый-талмый
Җилдәй оча, һич тукталмый,
Бер кичтә үк ерак китә,
Йөз мең чакрым ара үтә.

Якынлашкан океанга,
Нәни ат әйтә Иванга:
«Я, Иван, син яхшы кара,
Үтәбез дә берәз ара,
Чыгабыз киң аланга,
Зур диңгезгә — океанга.
Туганым, ләкин бел шуны,
Каплап андагы киң суны,

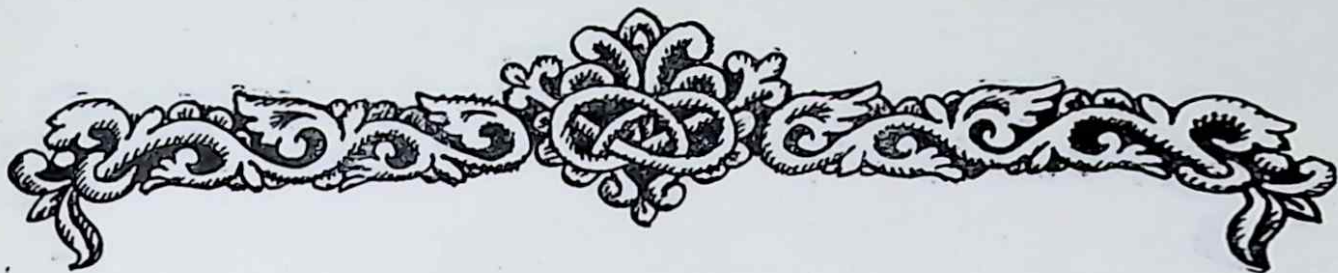

Әлеге океан аркылы
Искитмәле нәрсә ята,
Һәр кеше аңа шакката.
Син дә, Иван, игътибар ит,
Ул бит коточкыч балык-кит;
Ун ел шулай жәфалана,
Беркем ярдәм итми аңа.
Ул сиңа караш ташласа,
Әгәр ялына башласа,
Кояш авылына мен, дип,
Кит өчен гафу үтен, дип,
Кара аны, онытылма,
Ярар, диген, сүзен тыңла!»

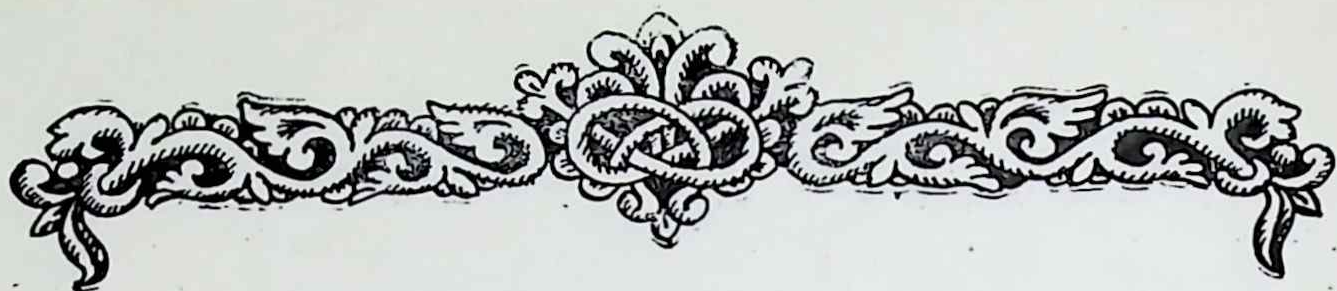
Килеп чыгалар аланга,
Киң диңгезгә — океанга;
Аның бөтен иңе аша
Коточкыч кит-балык ята,
Ике ягы да тетелгән:
Гел чокырлап бетерелгән,
Кабыргалары сытылган,
Казык-читән утыртылган,
Сыртына авыл салынган,
Койрыгында шаулый урман;
Иренендә жир сөрәләр,
Игеннәр үстерәләр.
Күз янында гөр килеп
Малайлар йөри биеп,
Мыек арасы имәнлек,
Кызлар гөмбә эзләрлек.

Сөягенә тибә-тибә,
Шушы кит буйлап ат килә.

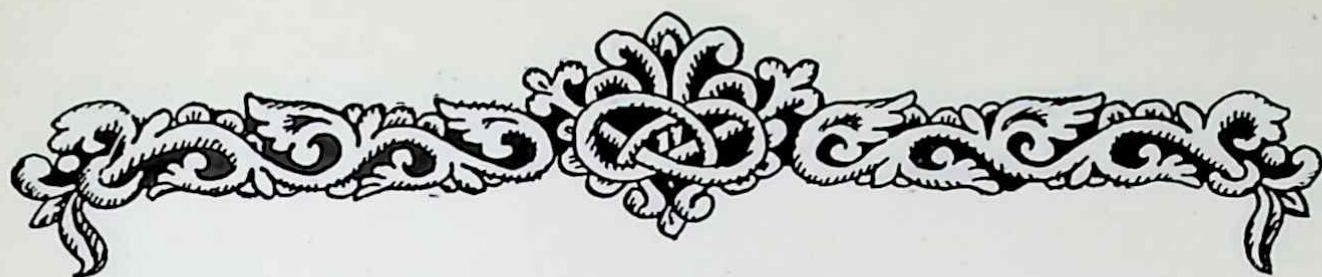
Кит, авыр сулуй-сулуй,
Юлаучылардан сорый:
«Юлыгыз булсын уңай!
Кая киттегез болай?»
«Без кыз-патша илчеләре,
Башкаладан чыктык әле,
Юнәлдек алтын өйләргә,—
Дип ат тотына сөйләргә,—
Туп-туры киттек кояшка,
Кояшка, көнчыгыш якка».
«Кадерле аталарым,
Кояшка бар соравым:
Күп яшәрменме интегеп,
Мин шушылай газап чигеп?
Нинди икән минем хатам,
Нигә жәфаланып ятам?»
«Ярар, була ул, балык-кит,—
Ди Иван,— ләкин сабыр ит!»
«Булчы син шәфкәтьле атам,
Инде ун ел йөдәп ятам,
Мин мескенгә син ярдәм ит,—
Дип Иванга ялына кит.—
Йомышың төшсә синең дә,
Ярдәмем тияр минем дә».
«Кит балыгы, ярар, ярар!» —
Дип кычкыра Иван аңар.
Канатлы ат шул ара
Бәрелеп-сугылып ала,
Яр өстенә сикереп төшә
Һәм ашкынып алга китә,
Әй чаба ул, җилләр өрә,
Комнар тузгып бөтерелә.
Болар күпме җир үтәләр,
Якын җиргәме җитәләр,

Бик ераккамы китэлэр,
Юллары бик биектәме,
Эллә түбәннән үтәме,
Кем очрый юл естендә? —
Белмәдем мин берсен дә.
Сүз генә бик тиз сөйләнә,
Ә эш акрын көйләнә.
Атчыгы кая киткәнен,
Чабып кайларга житкәнен
Белдем бары сорашып:
Жир белән күк очрашып
Кушылган жиргә кергән ул,
Хикмәтле эшләр күргән ул:
Авыл кызлары һаман да
Житен эрлиләр ди, анда,
Эшләрен шәп беләләр ди,
Эрлэгәч тә кабаларын
Зәңгәр күккә эләләр ди.

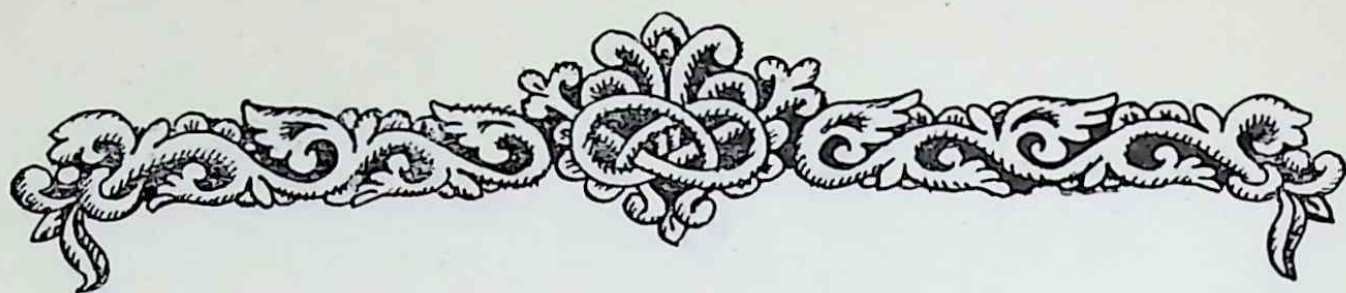
Иван чыга яңа юлга —
Нәкъ без сөйләгән урынга.
Саубуллашып жирдән китә,
Кинәт күккә менеп житә,
Бүреген кыңгыр салып,
Князьдәй бара кыланып.
Аксыл зәңгәрлек эчендә
Сөйләнә ул, таңга калып:
«Кара эле! Кара эле!
Бигрәк матур, искитмәле!
Гәрчә безнең патшалык, —
Ди Иван, иркен тын алып, —
Матур кебек, карап торсаң,
Ә күк белән чагыштырсаң,

Һичнәрсәгә ярамаслык,
Олтанга да бармаслык.
Нәрсә ул жир! Уйлап кара:
Үзе пычрак, үзе кара;
Жир йөзе зәп-зәңгәр монда,
Яп-якты бөтен ягында!
Көнчыгышка, аткаем,
Күз төшерче, дускаем,
Яшендәй балкып яна,
Күктә шулдыр башкала...
Нигәдер бигрәк биек!» —
Иван туктый шулай диеп.
«Йорты ул кыз-патшаның,
Туган жире шушы аның,
Яхшы бел шуны, туганкай,—
Дип кычкырып әйтә аткай,—
Төнлә кояш йоклый шунда,
Ә инде көн яктысында
Айның ял вакыты житә,
Ул да бит шунда ял итә».

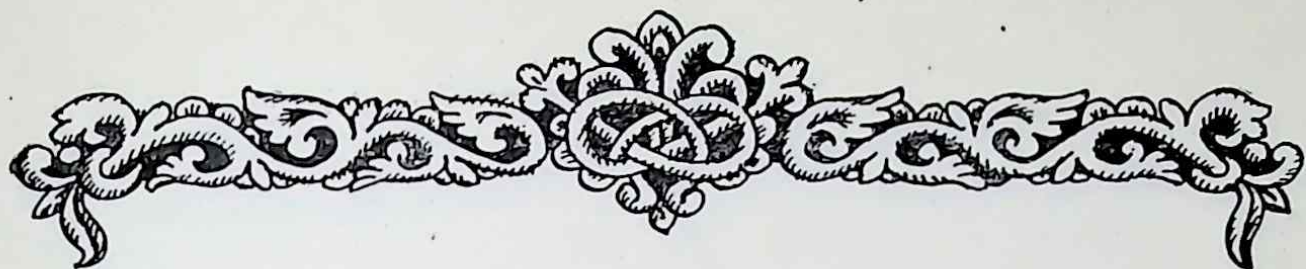
Аткай зәңгәрлекләр аша
Кыз йортына якынлаша,
Алларына килеп баса
Икенче төрле тамаша.
Болар күрә якында —
Йорт капкасы артында
Хрусталь гөмбәз калкып тора,
Баганалар балкып тора.
Ул баганалар юаннар,
Үрелгән алтын еланнан.
Өч йолдыз яна өстендә,
Бакчалар — әйләнәсендә;
Көмеш ботак өсләрендә,

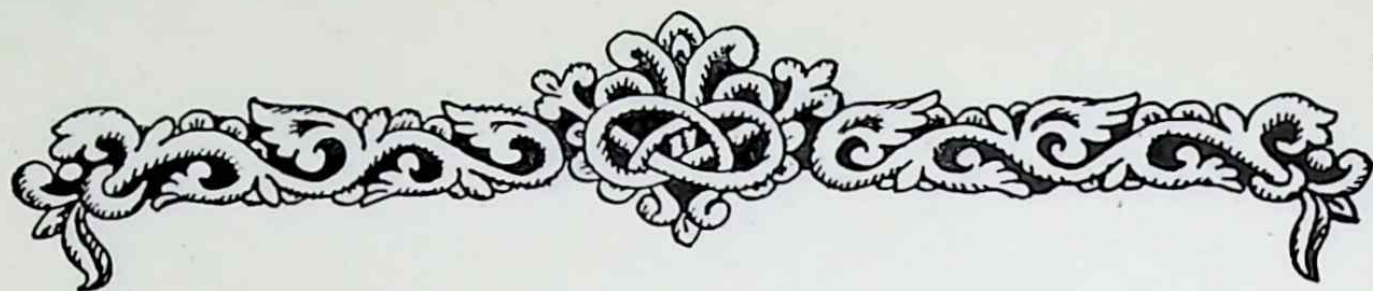
Алтын читлек эчләрендә
Жәннәт кошлары уйныйлар,
Патша җырларын җырлыйлар.
Нәни йортлар-теремоклар,
Әйтерсең шәһәр, авыллар;
Иң өстә йолдызлардан
Махсус төре ясалган.

Ат очып килеп туктала,
Иван айга карап ала,
Аңа җылы караш ташлый
Һәм болай дип сөйли башлый:
«Айбикә, исән-саумы син?
Иванушка Петрович мин,
Бик ерак җирләрдән килдем,
Сиңа күп сәлам китердем».
«Иван Петрович, яле,—
Ди Айбикә,— сөйлә әле,
Калдырып туган җиреңне,
Ничек таптың безнең илне?
Ничек килдең якты илгә,
Нинди йомышың бар миндә?
Син кайсы халык кешесе?
Һәммәсен дә сөйләп бирче!»
«Килдем җирләр җиреннән,
Христианнар иленнән,—
Утырып сүз башлый Иван,—
Мин кичеп чыктым океан;
Бер хатын-патша җибәрде,
Сезнең хакта ул сөйләде.
Йомышы бар икән сезгә:
Шушы якты өегезгә
Кушты сәлам дияргә,
Өйрәтте болай сөйләргә:

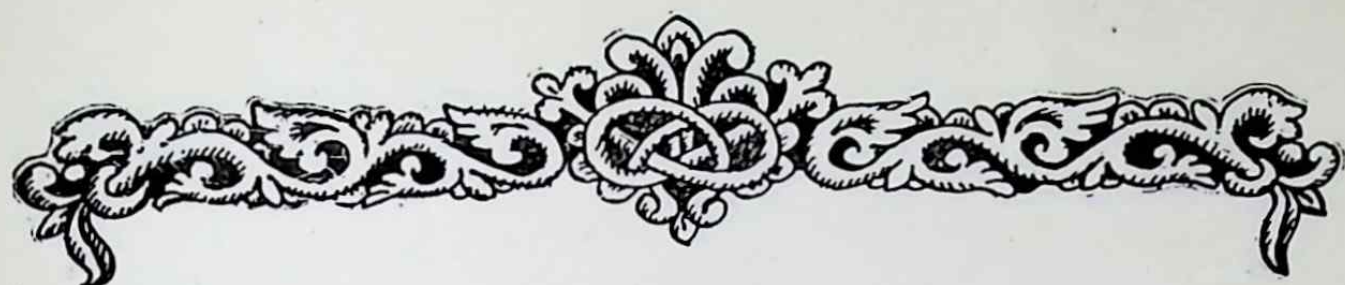

— Зөбәржәт йортыма кер дә
Әйт син, егет, шунда күр дә
Минем туган әнигә:
Өч көн, өч төн, диген, нигә
Яшерәсең ак йөзеңне?
Кызың сагынган үзеңне,
Ул шуны белергә тели.
Сора: абыем кайда йөри?
Ул кайда югалып калган,
Караңгыга ник капланган?
Миңа ник игътибар итми,
Ник якты нурларын сипми? —
Матур хатын-патша шулай
Сөйләнергә оста бугай?
Аның әйткән күп сүзләрен
Хәтерләмим мин үзләрен».
«Ул хатын-патша соң нинди?»
«Кыз-патша! Беләсең инде».
«Нәрсә? Кыз-патша дидеңме?
Син алып киткән идеңме,
Сиздермичә генә аны,
Сөөкләмне, кыз-патшаны?» —
Диде Айбикә, шатланып.
Иванушка канатланып,
Кыюланып сөйләп китә:
«Мин алып киттем аны,
Синең яшь кыз-патшаны,
Чөнки патша тәмам шашты,
Мине өркетеп маташты
Һәм бик каты боерык бирде:
«Өч атна эчендә, — диде, —
Ул кыз булмаса ак йортта,
Башкаең булыр казыкта».

Айбикә менә шуннан
Елады шатлыгыннан,
Иванны кочаклап үпте,
Сөйде, нәкъ туганы итте,
Сөртә-сөртә күзләрен
Әйтте шушы сүзләрен:
«Ах, Иванушка Петрович!
Син бик вакытлы килгәнсең,
Зур яңалык китергәнсең,
Безгә килүләрең атап
Бетергесез икән мактап.
Кыз югалды дип уйладык,
Без шулкадәрле сызландык,
Беләсеңме, мин шунлыктан
Чыкмыйча кара болыттан
Өч көн һәм өч төн йөрдем,
Кайгы-хәсрәт кичердем.
Өч тәүлек тынгы тапмадым,
Бер бөртөк икмәк капмадым,
Матур улым да шунлыктан
Чыкмады караңгылыктан,
Нур сибүеннән туктады,
Яктылыгын балкытмады.
Ул да бик уйлады аны,
Үз сеңлесен — кыз-патшаны.
Сау яшиме минем кызым,
Бик борчылмыймы ялгызы?»
«Болай гүзәл булып үскән,
Ләкин, никтер, кибеп беткән:
Шырпы кебек нәзек кенә,
Исем китә аңа менә,
Ул да кеше бит, ичмасам,
Өч карыштыр кочакласаң,

Тиздән кияүгә өлгерер,
Шул чакта, бәлки, симерер:
Патша аңарга өйләнә,
Туй ясарга әзерләнә».
Айбикә кычкырды кинәт:
«Аңа менә нәрсә кирәк,
Явыз! Житмешкә житкәч тә,
Тешләре төшөп беткәч тә,
Белми нәрсә кыланырга,
Уйлаган яшь кыз алырга?!
Мин сүземдә нык торачак,
Ул авыз ачып калачак!
Кара, нинди ният кора:
Чәчмәсә дә, имеш, ура.
Котырадыр маена!»
Иван сүз уңаена
Әйтә: «Йомыш бар менә,
Кит синнән гафу үтенә...
Чыккан чакта океан аша
Күрдем: гаҗәп бер кит ята.
Ике ягы да тетелгән,
Гел чокырлап бетерелгән,
Кабыргалары сытылган,
Казык-читән утыртылган...
Ул болай диеп миңа
Әйтергә кушты сиңа:
Ул ни өчен җәфалана,
Нинди бәла килгән аңа,
Озак ятармы анда?»
Ай болай ди Иванга:
«Бик зур каргыш төшкән аңа,
Шуның өчен җәфалана:
Өч дистә кораб тоткан,
Бөтенесен дә йоткан.

Шуларга бирсә азатлык,
Китка килер зур шатлык:
Газабын алла бетерер,
Ярасын тиз төзәттерер
Һәм озын гомер бирер».
Иван шундук торып басты,
Айбикә белән хушлашты,
Кочаклап алды үзен,
Өч тапкыр үпте йөзен.
Ай әйтте соңгы сүзен:
«Рәхмәт сиңа үземнән дә,
Матур улым исеменнән дә.
Әйтеп ана теләген,
Тынычландыр йөрәген,
Әйт кызыма, кадерлемә:
— Әнкәң уйлый сине генә,
Түкмәсен күз яшен, җитәр,
Кайгың, диген, тиздән бетәр.
Бармас сакаллы бабайга,
Гүзәл кызымны налойга *
Алып барыр үзе кебек
Яшь кенә бер матур егет!
Сау бул, юлың уңсын!» — диде.
Иван аңа башын иде,
Аннан атына атланып,
Бик каты сызгырып алып,
Китте егет кузгалып.

Юл җиңел булды Иванга,
Тагын килде океанга.

---

* Н а л о й — ефәк тукыма япкан, дин китаплары куелган сөзәк такталы кечкенә өстәл (чиркәүдә).

Сөягенә тибә-тибә,
Аты кит өстеннән килә.

Могҗизалы зур кит-балык
Сорый көчкә тынын алып:
«Атакайлар, ничек эшем?
Үтәлерме үтенечем?»
«Тукта әле, тукта, кит,—
Ди ат аңа,— сабыр ит!»

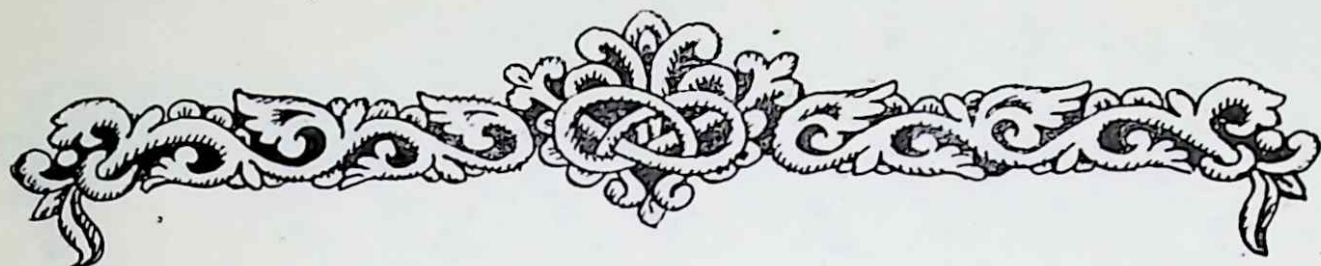
Ат авылга чабып барып,
Бар халыкны жыеп алып,
Кап-кара ялын селкетә
Һәм болай дип сөйләп китә:
«Тыңлагыз мине, миряннар,
Православный христианнар!
Кем дә кем төшмим ди менә
Шушы зур суның төбенә,
Моннан китсен бик тиз генә.
Могҗиза була диңгездә,
Ул кайный башлый тиздән,
Сез көтмәгәндә энә
Кит балыгы әйләнә...»
Крестьяннар һәм миряннар,
Православный христианнар
Бәла киләсен белделәр,
Өйләренә йөгерделәр.
Жыйдылар да арбаларын
Бик тиз тутырдылар барын,—
Бөтен кирәк-яракларын,
Барлы-юклы жиһазларын,
Калдырмадылар берсен дә
Һәм киттеләр кит өстеннән.

Зур сугыш булачакмыни,
Мамай ябырылачакмыни:
Таң белән көн очрашканда,
Беркем калмады анда.

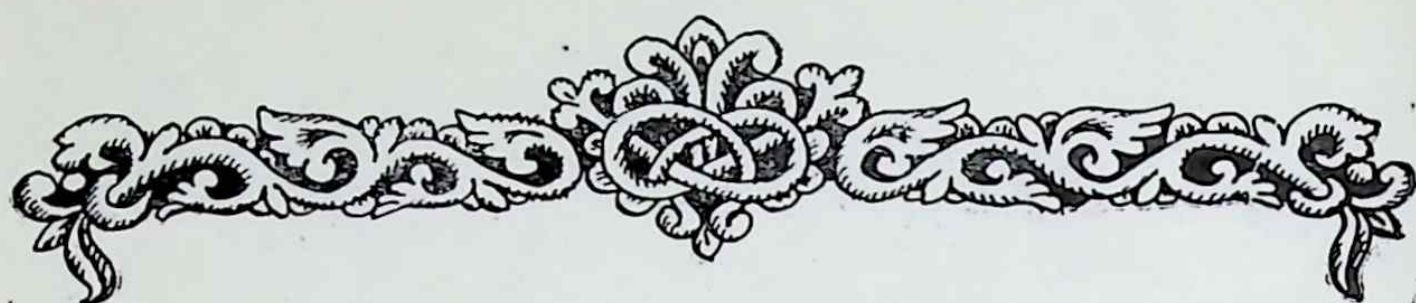
Ат чаба кит койрыгына,
Канатларына орына,
Бөтен көченә кычкыра:
«Искитмәле балык-кит,
Сүземә игътибар ит!
Зур каргыш төшкән сиңа,
Газапланасың шуңа,
Өч дистә кораб тоткансың,
Бөтенесен дә йоткансың.
Аларга бирсәң азатлык,
Үзеңә килер зур шатлык:
Жәфаңны алла бетерер,
Яраңны тиз төзәттерер
Һәм бик озын гомер бирер».
Ат, шулай дигәч, тукталып,
Авызлыгын тешләп алып,
Көч жыйды да карап алга,
Сикерде бик ерак ярга.
Кит бер кыймылдап ала,
Әйтерсең тау кузгала,
Һәм йоткан корабларын
Берәм-берәмләп барын
Казналыгыннан ташлый,
Дулкыннар шаулый башлай.
Сакланган бит кешеләр дә,
Жилкәннәр, ишкәкчеләр дә.
Бик көчле тавыш кузгалды,
Диңгез патшасы уялды:

Бакыр туплардан аттылар,
Жиз быргылар уйнаттылар;
Ап-ак жылкән күтәрелде,
Мачтага флаг эленде.
Поп та итте үз гадәтен,
Башлап китте гыйбадәтен...
Ишкәкчеләрнең сафлары
Шул чак кинәт җыр башлады:
«Саф диңгез буен буйлап,
Иркен киңлектә уйнап,
Җирнең читенә карап
Алга ашкына кораб...»

Кораблар күздән югалды,
Сулар бөтерелеп калды,
Могҗизалы зур кит-балык
Кычкыра сулышын алып,
Киң авызын бик зур ачып,
Көчле дулкыннар уйнатып:
«Хезмәтегез өчен, дуслар,
Сезгә нинди яхшылыктар
Эшләргә соң? Җавап көтәм,
Кирәкмиме әкәм-төкәм?
Бик матур бизәклеләре?
Энҗеләрнең эреләре?
Әгәр кирәк икән тагын
Балыкларның алтыннарын
Тотып бирәм сезгә барын!»
«Кит, безнең өчен бүләккә
Һич кирәкми андый нәрсә,—
Дип Иван аңа эндәшә,—
Актарып син диңгез төбен
Табып менгерче йөзеген

Безнең яшь кенә кызның,
Булачак патшабызның».
«Ярар! Син дускай өченме?
Эшлим мин бөтен эшеңне!
Дуска һич кызганмыйм тагы
Колагымдагы алканы.
Гүзәл-кыз патша йөзеген
Төнгәчә табам мин үзем».
Кит, шулай дип әйтүенә,
Чумды тирән су төбенә.
Кит койрыгын селтәнә дә,
Бер кычкырып жибәрә дә
Жыеп алып халыкларын —
Осетр балыкларын,
Әйтә бик житди сүзен:
«Ничек тә табыгыз бүген
Гүзәл-кыз патша йөзеген,
Ул йөзек ята иң төптә,
Яшеренеп бер ящикта.
Кайсыгыз тапса да, мин
Аңа бирәм бик зур чин:
Ул булыр дворянин.
Боерыгымны, минем сүзне,
Үтәмәсәгез... Мин сезне!»
Осетрлар баш селкәләр,
Тәртипле генә китәләр.

Берничә сәгатьтән инде
Ике ак осетр килде
Кит янына чак-чак кына,
Әйтте алар тыйнак кына:
«Бөөк патша! Ачуланма!
Барлык диңгезләрдә булдык,
Һәрберсендә актарындык,

Йөзекнең су төпләрендә
Күрмәдек без төсләрен дә.
Мәжбүр итсәң шыртлаканы,
Табып бирер иде аны,
Йөри ул һәр диңгез саен,
Табып китерер, мөгаен.
Тик ул, безгәме үч итеп,
Югалган каядыр китеп».
«Бер минутта ук табылсын,
Минем каютамда булсын!» —
Кит кычкырып өркетте,
Мыекларын селкетте.
Осетрлар баш селкәләр,
Земский судка * китәләр,
Кушалар судтагыларга
Кит указын язарга:
Хәбәрчеләр жибереп
Шыртлаканы табарга!
Корбан балыгы приказны
Ишетте дә указ язды;
Жәен (киңәшче атала)
Бик тиз кулын куеп ала;
Кара кысла печать төшерә,
Аны бик әйбәтләп төрә,
Ике дельфинны китереп,
Шушы указын биреп,
Патшаның исеменнән,
Диңгезләрнең төбеннән,
Кушалар хәзер аларга
Патша өчен тиз табарга
Жәнжалчы һәм буш бугазны,
Биләмче шыртлаканы.

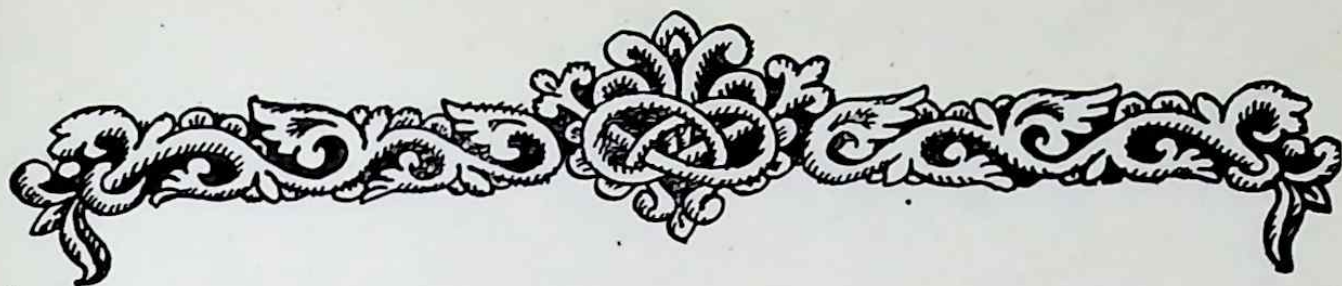
---

* Земский суд — элек заманда җирле идарә суды.

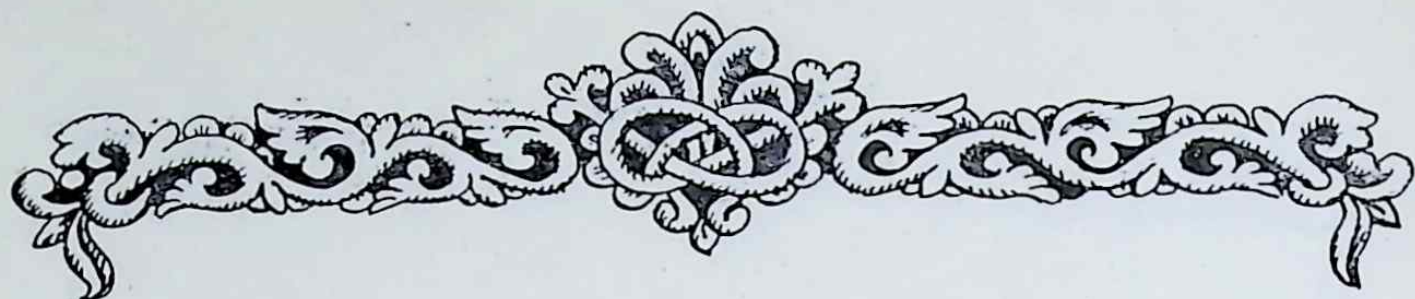
Дельфиннар, башларын иеп,
Бу эш бездән була диеп,
Китәләр диңгезләргә,
Шыртлаканы эзләргә.
Диңгез саен йөри алар,
Күп елгаларда булалар,
Күлләрне дә актаралар,
Калмый диңгез култыклары,
Ләкин һич тапмыйлар аны.
Кайгыдан еларлык булып,
Кайталар кире борылып...
Кинәт дельфиннар ишетә:
Көчле тавыш яңгырап китә
Кечкенә буа суында.
Алар кире борылалар,
Буа төбенә чумалар.
Камыш астын карасалар,
Бу ни хәл бу? Сугышалар
Табан белән шыртлака.
Ике дельфин шакката.
«Шайтан алгырлары, яле,
Хәзер үк туктагыз әле!
Шау-шу чыгарып йөриләр,
Әйтерсең лә гаскәриләр!» —
Кычкырдылар мөһим чиннар,
Хәбәр йөртүче дельфиннар.
Шыртлака акыра шунда:
«Ни катнашыгыз бар монда?
Житдилегемне белерсез,
Чәнчермен дә — дөмөгөрсез!»
«Ах, биләмче, типтерүче,
Жәнжал чыгарып йөрүче,
Сиңа мутлык кына булсын,
Ызгыш, талаш туып торсын;

Мутлык кушмый тын торырга,
Өйдә генә утырырга!
Ник сатулашып торырга, —
Указы бар патшаның,
Юнәл янына аның!»
Шук шыртлаканы шуннан
Тотып щетинасыннан,
Дельфиннар юлга чыга,
Менә теге йолкына:
«Шәфкатъле булыгыз, яле!
Бераз сугышып алыым әле.
Йөзе кара, теге табан
Кичә орышты бик яман,
Мәжлестә мине тетте,
Начар сүз белән сүкте...»
Ул бик озак шаулап барды
Һәм туктады — ахры арды.
Ә дельфиннар сөйләшмичә,
Шаянга сүз дә дәшмичә,
Щетинасыннан тартып,
Патшага килделәр ярсып.

«Кайда типтереп йөрдең?
Дошман улы, ник соң килдең?» —
Кит кычкырды, зәһәрләнде.
Шыртлака бик тиз тезләнде,
Гаебе зурлыгын белеп,
Котылды гафу үтенеп.
Мәһабәт кит мәгърур гына
Аңа болай диде менә:
«Сине алла гафу итә,
Ләкин боерыгымны үтә!»
«Була, кит! Рәхәтләнәп!» —
Ди шыртлака, тезләнәп.

«Диңгез саен типтерәсең
Һәм син, мөгаен, беләсең,
Йөзеге кыз-патшаның
Кайсы җирдә ятканын».
«Ник белмәскә,— ди,— бик беләм!
Хәзер үк табып киләм». —
«Алайса кит тизрәк,
Табып килергә кирәк!»
Патшага башын иеп,
Чыгып китә иелеп.
Ямьсез сүз әйтә барына —
Патшаның ялчыларына;
Чабакларны күреп ала,
Алар белән дә чуала,
Салакушларны да күрә,
Алтысының борынын җимерә.
Әнә шулай итә-итә,
Упкын төбенә чумып китә.
Сунның иң тирән җирендә,
Бер сандык таба төбендә —
Зур булмаса да зурлыгы,
Йөз пот булыр авырлыгы.
«Күтәрәп булмый ич моны!»
Шаулатып диңгез-суларны
Ул чакырды сельдларны.
Сельдлар хәл җыеп алалар,
Өстерәргә тотыналар,
Ишетелә тик бары
Шушындый тавышлары:
— У-у-у, ай-яй, әй тарт,
Өстерә тагын бер кат!

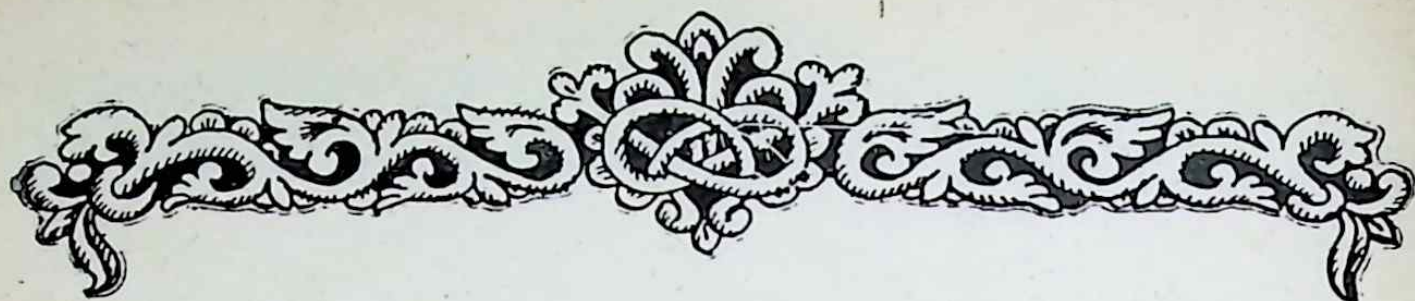
Күпме кычкырсалар да,
Берни чыкмый алардан,
Һич тә җитми көчләре,
Сызлый башлый эчләре;

Элеге сандык анда
Кузгалмый урыннан да,
«Селедка икәнсез, чынлап!
Карасаң әгәр дә уйлап,
Сезгә, дим, чыбыркы гына
Кирәк арагы урынына!» —
Шыртлака бик нык кычкырды,
Осетрлар янына чумды.
Осетрлар килеп һәр яктан,
Күтәрәләр комга баткан,
Кызыйның йөзеге яткан
Кызыл сандыкны бергә.
«Балалар, сүзем шул сезгә, —
Ди шыртлака, — белегез,
Патша янына йөзегез;
Абзагыз берәз ял итсен,
Су төбенә төшөп китсен.
Күз йомыла бит, тамаша,
Мине никтер йокы баса...»
Осетрлар, шундук кузгалып,
Китәләр сандыкны алып.
Биләмче шыртлака менә
Чума буаның төбенә
(Аны дельфиннар тотып
Бик кызык иткән урынга,
Щетинасыннан тотып
Өстөрәп киткән урынга),
Сугышыргамыдыр тагын, —
Белмим нәрсә булганын.
Алар белән сабуллашыйк,
Без инде Иванга кайтыйк.
Тып-тын диңгез-океан,
Комда утыра Иван,
Кит турында уйлана,
Борчылып мыгырдана.

Аты да китны көтә,
Янында черем итә.
Кич җитә бит инде, кара:
Кояш тәмам баеп бара;
Янып һәм ялкынланып,
Шәфәкь балкый нурланып.
Кит күренми һаман да.
«Башың бетсен лә анда!
Кара син, явыз шайтан! —
Дип ачулана Иван. —
Сөйләгән булды бит сүзен:
Табам дип кыз йөзеген,
Синнән буламы ул эш?
Әй, шыксыз, ыржайган теш!

Кояш баеп та бетте,
Һәм... диңгез кайнап китте;
Кит килеп чыкты дагын,
Сүзен башлады тагын:
«Хәтерләп яхшы эшеңне,
Үтәдем үтенечеңне».
Теге сандык та шунда
Дыңгырдап төште комга.
Ярлар селкенгәндәй итте,
Исәп-хисаплар да бетте.
«Яңадан кирәк чагында
Чакыр син мине тагын да;
Яхшылыкларыңны синең
Һич онытасым юк минем,
Сау бул!» — диде дә кит, тынып,
Югалды төпкә чумып.
Уяңды да канатлы ат
Басты һәм кагыңды бер кат,
Иванга күз төшерде
Һәм дүрт тапкыр сикерде.

«Кит-Китович, булдырдың!
Үз сүзендә нык тордың!
Яхшы эшен өчен, кит,
Бездән рәхмәт кабул ит!—
Ди ат аның артыннан.
Иванга дәшә шуннан:
— Я, хужа, әйдә киен,
Юлга чыгарга жыен;
Өч көнебез үтеп китте,
Кайтыр вакытыбыз житте,
Карт дөмегәдер инде».
Ванюша жавап бирде:
«Эшләр идем дә бу эшне,
Бурычка бирмиләр көчне!
Бу кит безгә, йөзе кара,
Биш йөзләп шайтан тутырган,
Һич күтәрәп булмый торган
Бик авыр сандык калдырган.
Энә күтәрәп кара!
Өч тапкыр күтәрдем үзен,
Кузгатып та булмый үзен!»
Тулпар бу хәлне күрә дә,
Сандык янына килә дә,
Бик жиңел эләктерә дә
Аягы белән ала
Һәм жылкәсенә сала.
«Я, Иван, атлан тизрәк!
Кайтып китәргә кирәк,
Өебез бик еракта,
Кузгалыйк яхшы чакта!»

Инде дүртенче таң ата,
Иван башкалага кайта,
«Булдымы?» — дип кычкырып,
Патша каршылый чыгып.

Төшә дә аткаеннан,
Олыланып әйтә Иван:
«Бер сандык таптым, менә!
Гаскәр китерт тиз генә:
Нәни булса да сандык,
Шайтанны да сытарлык».
Патша, дәшәп укчыларын,
Ашыгыч боерык чыгарды:
«Теләсә ничек итегез,
Бу сандыкны кертегез
Ак йортка!» Үзе йөгерде,
Кыз-патша янына керде:
«Йөзекне таптык эзләнеп,—
Диде патша төчеләнеп,—
Хәзер инде безгә тагын
Бер киртә дә юк, аппагым,
Иртәгә мин тынычланам,
Сине хатын итеп алам;
Ни теләгең бар тагын?
Сараемда балдагың».
Болай ди аңа кыз-патша:
«Беләм мин, беләм бу хакта!
Вакыт җитмәгән никахка».
«Ни өчен соң, аппагым?
Син өзәлөп яратканым;
Мине гафу ит инде,
Өйләнәсем бик килде,
Әгәр син... үләм кайгыдан,
Кызган, аппаккайгынам!»
Кызый болай ди аңа:
«Әй, картлач, юкка маташма,
Унбиш яшь миңа, саташма,
Барлык патшалар көләрләр,
Оныгын алган диярләр!»

Патша тәмам котырына,
Ачуыннан акырына:
«Көлеп карасалар исә,
Аларга минем көч җитә,
Муеннарын сындырырмын,
Патшалыкларын кырырмын,
Ыругларын туздырырмын!»
Кыз аны бик кызык итә,
Сүзен болай дәвам итә:
«Көлмәсәләр дә маташма,
Өйләнәм диеп саташма,
Чәчәк үсми кыш көнендә:
Мин чәчәк кебек үзем дә,
Ә син? Ни әйтә аласың?
Нәрсәң белән мактанасың?»
«Карт булсам да, батыр үзем! —
Диеп патша сибә сүзен. —
Мин рәтләнәп алсам,
Сакал-мыекны кырсам,
Теләсә кем мактап сөйләр,
Гайрәтле кеше, дияр.
Нәрсә күп сөйләнергә?
Кирәк тизрәк өйләнергә!»
«Күпме генә котырсаң да,
Башыңны ташка орсаң да,
Чыкмыйм сиңа, рәтең киткән,
Сакалың агарып беткән,
Бөтен җирең кыяфәтсез,
Үзең ахмак, үзең тешсез, —
Ди кыз-патша, — әй, карт юньсез!»
Патша бик аптырап кала,
Җилкә чокырын кашып ала,
«Инде сиңа нәрсә сөйлим?
Мин өйләнергә бик теләм.

Ә син чыкмыйм дип әйтәсең,
Мине һаман йөдәтәсең».
«Сиңа беркайчан чыкмамын,—
Диеп кыз кырт кисә тагын.—
Кайтарып ал яшь чагыңны,
Шул чак киярмен тажыңны».
«Яшьлекне кайтарып булмый,
Кеше бит яңадан тумый».
«Син үзеңне кызганмасаң
Һәм яшәргә уйласаң,—
Ди кыз,— таң аткан чагында,
Иртәгә ишек алдында
Ялчыларың эштә булсын,
Алар өч зур казан куйсын.
Асларына ут ягылсын,
Берсенә аның салынсын
Тутырып суның салкыны,
Ә икенчесенә аның
Салсыннар кайнаганын,
Өченчесендә сөт булсын,
Ул ургып кайнап торсын.
Туй дип күңелең җилкенсә,
Матур буласың килсә,
Киёмсез, җиңел генә
Сөттә коен син менә,
Кер суның кайнаганына,
Соңыннан салкынына.
Әверелерсең шуннан
Егетнең асылына.

Патша бер сүз дәшми тора,
Аннан Иванны чакыра.
«Океангамы тагын да? —
Ди Иван шул чагында,—
Юк инде, бетте-китте,

Ничкая бармыйм, җитте,
Күпне күрде минем башкай!»
«Юк, алай түгел, Иванкай,
Сүз икенче хактарак,
Мин башка эш башкарам:
Өч зур казан китерттерәм,
Асларына ут төрттерәм,
Шунда бик кызык иттерәм,
Син күрерсең һәммәсен дә:
Салкын су булыр берсендә,
Ә икенчесенә аның
Салырлар кайнаганын,
Соңгысы тулы сөт булыр,
Ул кайнап ургып торыр.
Ә син, булса да бик кыен,
Сынар өчен генә коен
Казаннарның һәрберсендә —
Суларында һәм сөтендә».
«Ничек юмакайлана! —
Ди безнең Иван аңа, —
Кем алай итеп карасын?
Күркәне, дуңгыз баласын,
Чебешне шулай эшлиләр —
Бик әйбәтләп пешеклиләр:
Дуңгызмы мин, әйт әле,
Чебиме, я күркәме?
Бик кыстасаң, һич югында,
Коенып була суыгында;
Асларында ут янганда,
Нигә коеным казанда?
Җитәр, патша, акыл сатма,
Иванны ансат озатма!»
Патша сакалын селкетте,
Аны бик каты өркетте:

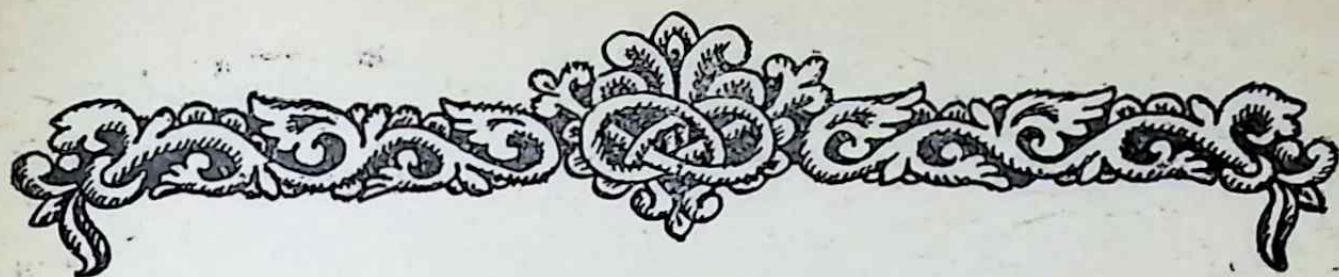

«Синең белән бәхәсләшмим,
Сүзем бер, артык сөйләшмим,
Таңгача риза булмасаң,
Каршы торсаң, коенмасаң,
Үтәмәсәң кушканымны,
Алам мин синең җаныңны,
Жәзалатам, азаплатам,
Кисәкләп турап ташлатам.
Чыгып кит, явыз, моннан!»
Елап җибәрде Иван,
Юнәлде печәнлеккә —
Атчыгы яткан төшкә.

«Нигә иелде башкаең?
Нәрсә булды, Иванкаем?
Карт кияү нинди эш тапты,
Тагын нинди бәла такты?»
Иван кочаклады атны:
«Ух! Авыр минутлар җитә,
Патша тәмам һәлак итә,
Коен, ди, казаннарда,
Кайнар сөттә, суларда.
Күрерсең, ди, һәммәсен дә:
Салкын су булыр берсендә,
Ә икенчесенә аның
Салырлар, ди, кайнаганын,
Соңгысында сөт булыр, ди,
Ул ургып кайнап торыр, ди».
«Мондый эшләр була сирәк!
Монда минем дуслык кирәк,—
Диде ат,— мине тыңласаң,
Каурийны әгәр алмасаң,
Килмәс иде бит янә
Яшь башыңа күп бәла.

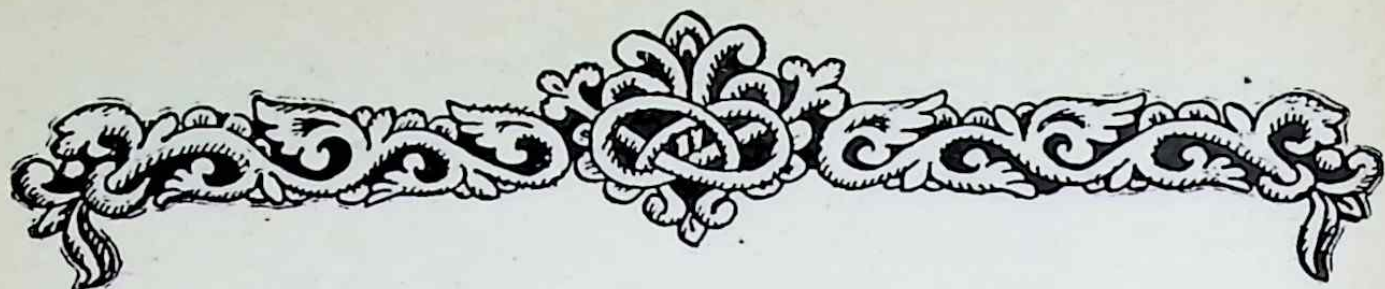

Я, тынычлан, аптырама,
Күз яше түкмә, елама,
Үзем үлсәм дә, Иваным,
Ташламам сине, туганым.
Инде сүземне тыңла:
Житез бул, онытылма!
Таң белән анда баргач,
Өстең-башыңны салгач,
Сүзем бар дип патшага,
Һәм болай дип әйт аңа:
«Падишам, мөмкин булмасмы
Китерергә бөкре атны?
Мин хәлен аның сорашийм,
Соңгы тапкыр саубуллашийм».
Патша сиңа карар да
Килер уңай карарга.
Болгармын да койрыгымны
Һәм казаннарда борынымны
Чылатырмын да тиз генә,
Бөркермен сиңа карап,
Бик каты сызгыргалап.
Бик житез бул бу эштә:
Чум кайнап торган сөткә,
Кайнар суга кер аннан,
Суыгына — соңыннан.
Котылырсың шул чакта.
Йокла тынычлап, ят та».

Менә инде таң да ата,
Атчык Иванны уята:
«Әй, хужам, уян тизрәк,
Эшне башларга кирәк».
Ваня берәз башын кашып,
Киерелде торып басып,

Гыйбадәт кылып алды да
Китте ишек алдына.
Казаннар кайнап торалар;
Яннарында утыралар.
Кучерлар да ялчылар,
Поварлар һәм шымчылар;
Утынны өсти баралар,
Иванны сөйләп алалар
Болар яшертенгәләп,
Үзләренчә көлгәләп.

Менә ишекләр ачыла,
Патша һәм кыз-патша чыга;
Иванны карарга алар
Болдырда тукталалар.
«Ванюша, чишенеп ташла,
Казаннарда коена башла!» —
Дип кычкырына патша.
Иван дәшми-нитми генә
Өс киёмнәрен чишенә.
Оялып кыз-патша энә
Битенә фата * бөркәнә.
Иван казанга менде,
Аның кайнавын күрде,
Уйланып, тукталып калды,
Башын берәз кашып алды.
«Ванюша, нигә туктадың?» —
Дип кычкырды патша тагын.
Иван карый да патшага,
Болай диеп әйтә аңа:

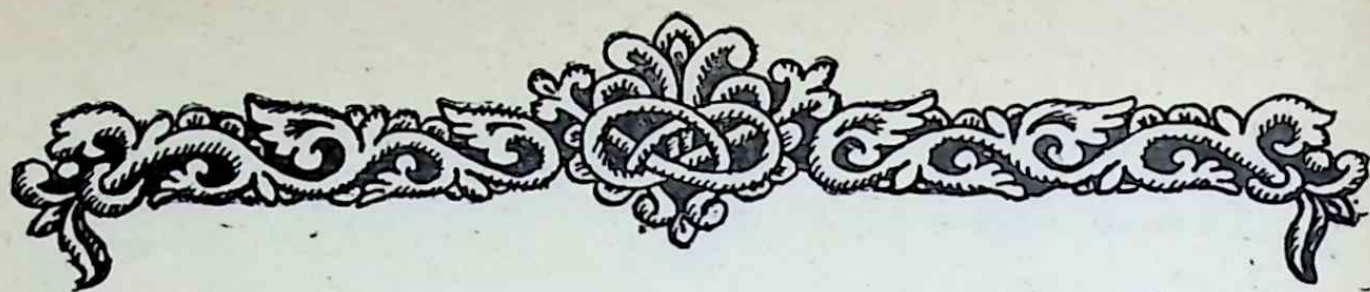
* Ф а т а — биредә пәрәнжә мәгънәсендә.

«Падишам, мөмкин булмасмы
Китерергә минем атны?
Мин хәлен аның сорашийм,
Соңгы тапкыр саубуллашийм».
Патша бераз уйлап тора,
Алып килергә боера.
Канатлы ат килеп җитә,
Ялчы бер читкәрәк китә.

Атчык болгый койрыгын,
Казан саен борынын
Манчып алып, ике тапкыр
Бөрки Иванга карап,
Бик каты сызгыргалап.
Безнең Иван шул арада
Атына карап ала да
Чума казанның берсенә —
Ургыган сөтлесенә,
Аннары икенчесенә
Һәм чума соңгы казанга;
Күз төшереп Иванга
Һәркем шаккатып кала,
Шундый чибәр булып ала,
Сүзләр җитми сөйләргә
Һәм китапта көйләргә.
Ул затлы киёмнәр киде,
Кыз-патшага башын иде,
Каранды егетләнеп,
Князьдәй эреләнеп.
«Мондый матурны күрмәдек,
Ишетеп тә һич белмәдек,
Карагыз әле аны!» —
Шау килде сарай яны.

Патша моңа таңга калды:
Ике тапкыр чукунып алды
Һәм үзен чишендертте,
Шап итеп казанга, төште,
Шундук пеште, башы бөттө.

Торып басып кыз-патша,
Дәшмәскә куша башта,
Бөркәнчеген алып ташлый,
Яңа хәбәр әйтә башлай:
«Патша озын гомер сезгә
Теләде һәрберебезгә!
Патша мин булам хәзердән
Һәм сорыйм бөтенегездән:
Сезгә ошыйммы? Яле,
Жавап бирегез әле!
Ошасам, колак салыгыз,
Барлык байлык иясе дип,
Иремне дә таныгыз!»

Кызый сүздән тукталды,
Иванга карап алды.

«Бик шәп! Синең хакыңа без
Жәһәннәмгә дә керәбез!
Синең хакка, бәхеткә,
Иван менсен тәхеткә!»

Иван кызны тотып ала
Һәм чиркәүгә алып бара,
Житәкли дә яшъ кәләшен,
Үтә налой әйләнәсен.

Крепостытан туплар аталар,
Жиз быргылар уйнаталар;
Бар подвалларны ачалар,
Мичкөләрне китереп куйгач,
Бит-баш кызгач, эчеп туйгач,
Үзенчә көйгә салып
Кычкыра хәзер халык:
«Яшә, Иван, мәңгегә,
Гүзәлең белән бергә!»

Сарайда мул мәҗлес бара,
Аракы елгадай ага,
Эчәләр мул өстәлләрдә
Боярлар да, князьләр дә.
Мин дә анда рәхәт кичтем,
Сыра, бал, аракы эчтем,
Авызга керми калды,
Мыек кына чыланды.

ЭЧТӘЛЕК

БЕРЕҢЧЕ
БҮЛЕК

3

ИКЕНЧЕ
БҮЛЕК

28

ӨЧЕНЧЕ
БҮЛЕК

62

КАДЕРЛЕ БАЛАЛАР!

Татарстан китап нәшрияты быел сезнең өчен түбәндәгә бик кызыклы китапларны бастырып чыгарды:

Муса Жәлил. Яшь дусларыма.

Китапка шагыйрьнең «Джим» поэмасы белән «Сандугач һәм чишмә» балладасы, ягъни әкиятте, шулай ук шигырьләре кергән.

«Джим» поэмасын укыганда сез фашистлар Германиясендә яшәүче Эмма исемле бәләкәй кызны күз алдына китерерсез. Фашистлар аның бик яраткан якты кояшын, күкрәкне тутырып сулыйсы килгән саф һавасын, эчәсе килгән тәмле суын, хәтта бик сөекле әтисен дә тартып алганнар. Ни өчен шулай котырыналар фашистлар, аннан кем ул Джим? Аннары Муса абыегызның балладасындагы Сандугач ни өчен һәлак була? Китапны укып чыккач, сез бу хакта эти-әниләрегезгә, сеңелләрегез белән энеләрегезгә үзегез үк сөйләп бирерсез әле.

Зыя Мансур. Озын Колак баласы Елак-Мылак.

Озын Колак нинди жәнлек ул? Билгеле инде, куян диярсез. Елак-Мылак кем? Ни өчен елый әле ул? Бу хакта сез китапны үзегез укыгач белерсез. Китаптагы бүтән шигырь һәм әкиятләргә дә сез куанып укырсыз.

Рәшит Бәшәр. Ак әкият.

Бу китаптан сез батыр малай турындагы балладаны табып укый аласыз. «Кызыл галстук» шигырендә дә батыр йөрәкле малай турында языла. Ул кызыл галстукны күтәрәп дошманга каршы бара. Аның галстугын һәм тәнен пулялар тишкәләп бетерсә дә, партизан малай немец илбасарлары каршында тез чүкми. Һәм менә бу малай хакында совет балалары арасында жыр тарала. Ул жыр сезнең нәни йөрәкләрегездә дә яңгырар дип уйлыйбыз. Китапта менә шундый матур-матур шигырьләр бар.

Тагын шуны әйтк, әле саналып киткән һәм саналмаган бүтән күп кенә китапларны да сезнең художник апаларыгыз һәм абыйларыгыз бик матур рәсемнәр белән бизәп чыгаралар.

Кече яшьтаге мәктәп балаларына

Ершов Петр Павлович

КОНЕК-ГОРБУНОК

Сказка-поэма

Переиздание

Редакторы *Т. Нурмөхәммәтов*
Художество редакторы *Ф. Хәсъянова*
Техник редакторы *Г. Аллеметдинова*
Корректоры *М. Хәкимова*

ИБ № 4131

Наборга бирелде 11.10.85. Басарга кул куелды 25.04.86.
Формат 84×108¹/₃₂. Типография кәгазе № 2. Гарнитура
школьная. Печать высокая. Учетно-изд. табагы 5,4.
Якынча басма табагы 5,0. Усл. кр. отт. 5,8. Заказ А-652.
Тираж 19 000. Бәясе 20 тиен.

Татарстан китап нәшрияты.
420084. Казан, Бауман ур., 19.

Татарское книжное издательство.
420084. Казань, ул. Баумана, 19.

Татарстан АССР Нәшрият, полиграфия һәм китап сәү-
дәсе эшләре дәүләт комитетының Камил Якуб исемен-
дәге полиграфия комбинаты.
420084. Казан, Бауман ур., 19.

20 тиен

